

conclusions. Primera, la relació entre ambdues variables és molt complexa i no es pot abordar amb un instrumental analític rudimentari (del tipus expressat per l'afirmació «l'avenç tècnic és la causa del canvi social»). Segona, per entendre els efectes socials de la tecnologia s'ha de posar aquesta en el context de les relacions socials (i, per tant, procedir a identificar el paper que poden jugar interessos i poder en el disseny i aplicació de tecnologies específiques).¹¹ Tercer, la variable rellevant principal per indagar en la possible causalitat tecnològica del canvi social és la innovació, no la taxa d'invenió tècnica. Quarta, si hem d'especificar la relació central simplificada entre tecnologia i canvi social podem afirmar que la primera és, en el millor dels casos, una condició necessària però no suficient per produir el tipus de canvi social al que fem referència especial en aquest manual.

6.3 El conflicte social

A. Cap a una teoria del conflicte social

El conflicte social –en una de les més clares nocions (errades) de sentit comú que operen dins la sociologia– s'associa sovint, com a factor causal, a transformacions de les societats on aquell esdevé: com més gran el nombre i la intensitat dels conflictes, proposen els defensors d'aquesta idea, més probable i imminent el canvi social. En aquest epígraf, però, mostrarem que:

i. «Conflicte social» (com abans «avenç tècnic») és una noció totalment insuficient o massa rudimentària per entendre la relació del fenomen que denota amb el canvi macrosocial. Es tracta, en efecte, d'una noció unívoca sota la qual, i segons els autors, podem trobar-hi fenòmens tan variats com aquests: revolucions polítiques, revolucions socials, vagues industrials, vagues polítiques, terrorisme de petita escala, guerres civils, manifestacions, motins, revoltes, enfrontaments ètnics, cops d'estat, activitat hostil i/o bèl·lica entre estats, activitat guerrillera, acció col·lectiva de masses i un llarg etcètera.

ii. Una cosa és que el conflicte estigui associat al canvi, que sovint ho està, demostrablement; una altra, però, que sigui la causa del canvi, afirmació incorrecta en termes generals: «Una cosa és que es puguin observar sovint conflictes entre grups socials, i una altra molt distinta és que aquests conflictes constitueixin el mecanisme essencial del canvi» (R. Boudon, 1984:138). Estem, a més, envoltats d'il·lustracions empíriques en sentit contrari: en una societat

11. Això és el que fa, per exemple, Manuel Castells en la seva coneguda i brillant anàlisi de les raons –d'inadaptació tecnològica– del col·lapse soviètic. Vegeu Castells (1992; i 1998:cap.1).

concreta poden coexistir perfectament durant períodes prolongats una persistent situació de conflicte i una absència de canvi macrosocial.¹²

Cal doncs convertir la noció rudimentària de «conflicte social» en un concepte clar i que prengui en compte les moltes variants empíriques de conflicte; per dir-ho amb economia expressiva: no podem anar gaire lluny si identifiquem «conflicte» amb qualsevol situació en què dues o més parts es barallen.

En primer lloc, i abans d'entrar en matèria, cal abordar breument la qüestió de l'aparent antinòmia, molt arrelada culturalment, cohesió o integració social *versus* conflicte social. Les situacions empíriques de conflicte, no obstant, contràriament a aquesta idea, són separables de les situacions de cohesió social només analíticament. En termes reals, una i altra situació són inseparables en la interacció humana i podríem dir que formen un *continuum* i només es poden contemplar en forma de dicotomia estricta per expressar simplificadament els extrems d'un tipus ideal.¹³ Es dona la circumstància, a més, que ja alguns clàssics de la sociologia (Marx, Durkheim, Sorel, Simmel) van observar una aparent paradoxa en la relació entre cohesió i conflicte que la sociologia contemporània accepta amb poques reserves: si identifiquem «ordre social» (estructuració) amb cohesió relativa entre individus i entre grups, i entre individus i grups, aquesta s'obté sovint entre certs actors i grups simultàniament amb un increment del conflicte entre i/o amb altres actors i grups, i a la inversa (aquest és el cas, per exemple, d'una comunitat amb un conflicte exterior que facilita la cohesió interna).¹⁴ Alternativament, pot donar-se el cas que un conflicte «estable», i en tot cas sectorial, mai generalitzat, pugui esdevenir una base funcional d'estabilitat social. En síntesi, i contràriament al sentit comú, el conflicte social no només no és necessàriament l'oposat i un impediment a la cohesió sinó que, ateses certes condicions, és un fonament d'aquesta (vegeu Coser, 1964:175 i ss.).¹⁵ Coser (1961:174) ho aclareix més amb una proposta que és la clau per entendre la relació entre conflicte i canvi:

12. Un exemple adient és el de Palestina i també el d'Irlanda.

13. Mann (1991:119) resumeix la posició de la sociologia al respecte: «*La sociología moderna considera ambas cosas [el consens i el conflicte] estrecha y dialécticamente entrelazadas: la función genera la explotación y a la inversa. Sólo en circunstancias excepcionales... podemos distinguir entre sociedades dominadas por la integración o por el conflicto.*»

14. La noció té uns quants i il·lustres precedents, entre d'altres Heràclit i Maquiavel. Vegeu Hirschman (1996:268).

15. Veurem en un altre capítol, el 17, que aquesta és precisament la situació que defineix una de les variants del canvi social contemporani. Aproximadament entre 1945 i els anys 80 (i amb contorns més desdibuixats, fins a l'actualitat), als països de l'OCDE el canvi social es troba administrat per un càrtel d'organitzacions d'interessos que operen en condicions d'elevada competència i que són l'expressió d'un intens

La estructura social contiene, en si misma, una defensa contra el conflicto destructor de la base consensual...: nos referimos a la institucionalización y a la tolerancia del conflicto. De la estructura social en la que el conflicto ocurra, depende considerablemente el hecho de que éste se constituya en un medio de equilibrio de las relaciones sociales y de reajuste de las demandas rivales, o que la estructura amenace con desintegrarse.

A partir d'aquesta important matització inicial, però, cal que intentem, a continuació, entendre els conceptes bàsics relacionats amb allò que ens ocupa, la teoria del conflicte social. Una notable paradoxa de la teoria sociològica és que, amb algunes notables excepcions, s'orienta majoritàriament a l'estudi del canvi social però no produeix una sòlida teoria del conflicte. De fet, encara avui, no disposem d'una articulada i contrastada teoria sociològica estàndard sobre la qüestió,¹⁶ i allò que intentem en aquest capítol és, precisament, articular les diverses aportacions contrastades a aquesta teoria.

B. Definicions

Convé començar establint amb claredat algunes nocions bàsiques. Un primer punt és diferenciar una situació de «conflicte» d'una altra de «conflicte social». Vegem alguna definició estàndard del primer, de «conflicte». Per exemple, aquesta de Robert North (a Shils, 1976:13): «*El conflicto surge siempre que, al menos una parte, percibe que uno (o varios) de sus fines, propósitos, preferencias, o medios para alcanzarlos, es amenazado o estorbado por las intenciones o actividades de una o varias de las otras partes*». En canvi, parlarem específicament de «conflicte social», recorrent al mateix autor (a Shils, 1976:12), «*siempre que dos o más personas (o grupos) intentan poseer el mismo objeto, ocupar el mismo espacio o la misma posición privativa, desempeñar papeles incompatibles, defender ob-*

conflicte social subjacent, un conflicte sectorial, però, que en termes generals no atenta contra les bases del consens social i les regles de joc polítiques. No obstant això, aquesta és també una època de gran estabilitat i cohesió social almenys en part induïda per aquesta competència entre actors organitzats. Una instància clara d'aquesta aparent paradoxa o contradicció són els acords tripartits neocorporativistes (els «pactes socials»).

16. Vegeu, per exemple, Tilly (1998:30): «*No tenemos a mano ninguna teoría general[sobre el conflicte social] fuerte, relacional o de cualquier otro tipo*». No ens hi aturarem ara, però sóc de l'opinió que aquesta paradoxa deriva, al seu torn, d'una altra, exemplarment identificada per Robert Nisbet (1966:17): «*La paradoxa de la sociologia... consisteix en el fet que, malgrat pertany pel que fa als seus objectius i els valors polítics i científics de les seves principals figures al corrent principal del modernisme, els seus conceptes essencials i les seves perspectives implícites la situen molt més propera, en termes generals, al conservadurisme filosòfic. Comunitat, autoritat, tradició, allò sagrat: aquestes són les preocupacions primordials del conservadurisme de l'època [...] [que] es troben, en la sociologia, naturalment transfigurades pels objectius racionalistes o científics dels sociòlegs, en el nucli mateix de la disciplina*».

jetivos opuestos o utilizar medios que se excluyen mutuamente para alcanzar sus propósitos».

Implícita a la darrera definició, però no clarament formulada, hi ha la següent noció que proposem com a base de partida genèrica per concebre el conflicte social des de la sociologia. Parlarem de conflicte social sempre que es donin:

- i. situacions de joc de suma zero entre actors socials (un actor cerca o pretén fer seu un determinat recurs que, cas d'aconseguir-lo, implica la seva pèrdua per part d'un altre actor);
- ii. que involucren com a element central recursos socials escassos («recursos» en el sentit més ampli: tot allò socialment valuat, sigui material, simbòlic o relacional);
- iii. i que generen enfrontament entre els actors involucrats, els quals, per a tal fi, mobilitzen políticament els interessos en presència, individuals i/o col·lectius.¹⁷

Enfocar sociològicament aquesta noció de conflicte implica, finalment, centrar-se en els conflictes intergrupals o entre actors al si d'organitzacions (entre les quals, l'Estat), comunitats i societats (vegeu Kriesberg, 1975).

Però, tornem a les definicions estàndard. No poques divergeixen dels tipus possibles involucrats en la noció de conflicte social que acabem de proposar. I l'anàlisi d'aquesta divergència ens permetrà probablement progressar en l'intent d'establir conceptualment una noció complexa de «conflicte social».

Una primera anomalia és perceptible en la següent definició d'un destacat especialista en la qüestió, Lewis Coser (a Shils, 1976:17): «*El conflicto social puede definirse como una lucha en torno a valores o pretensiones a estatus, poder y recursos escasos, en la cual los objetivos de los participantes no son sólo obtener los valores deseados, sino también neutralizar, dañar o eliminar a sus rivales; puede desarrollarse entre individuos, entre colectividades o entre individuos y colectividades*». I també (Coser, 1961:8) la identificació que fa del conflicte social amb «*una lucha con respecto a valores y derechos sobre estados, poderes y recursos escasos, lucha en la cual el propósito es neutralizar, dañar o eliminar a sus rivales*». Aquesta noció de «conflicte social» subratlla dues coses importants, potser no explícites plenament en la nostra noció genèrica anterior. La primera: el conflicte social pot desencadenar-se, no solament al voltant de recursos escassos, sinó al vol-

17. Les següents són les definicions estàndard de «conflicte social» que més s'ajusten a la noció que proposem. D'una banda, la de Mack i Snyder (citada a Ross, 1993:16), d'una exemplar economia expressiva: «recursos escassos en una situació de suma zero». I la del mateix Ross (1993:16): «El conflicte es produeix quan les parts divergeixen pel que fa a la distribució dels recursos materials o simbòlics i actuen a causa de la incompatibilitat d'objectius o d'allò que perceben com divergència d'interessos.»

tant de *valors* (una distinció contenida en la nostra noció sota el rètol «recursos simbòlics», però que calia subratllar).¹⁸ Coser crida l'atenció també sobre el fet que el «conflicte social» implica necessàriament allò que més tard Tilly en dirà «acció política contenciosa»: els actors en conflicte s'*enfronten* (com hem recollit en la nostra noció anterior), però: i. això és no solament un tret característic de la seva relació, sinó un *objectiu* principal dels contendents; i ii. un objectiu que persegueix sovint l'aniquilació de l'altra part.

Si les aportacions de Coser examinades es poden entendre com matisacions (importants) a la noció genèrica que hem proposat abans, una altra anomalia més fructífera pot detectar-se en la definició de conflicte que exemplifica la següent –i influent– proposada per Marvin Harris (1984:305, citada al capítol 2):

La gente en todas las sociedades tiene intereses contrapuestos. Incluso en sociedades del nivel de las bandas, viejos y jóvenes, enfermos y sanos, hombres y mujeres no desean lo mismo al mismo tiempo. Además, en todas las sociedades, las personas desean cosas que los otros poseen y son reacios a regalar. Todas las culturas deben tener, pues, disposiciones estructurales para resolver los conflictos de interés de un modo ordenado e impedir que los conflictos desemboquen en confrontaciones perturbadoras. Sin embargo, existen marcadas diferencias cualitativas y cuantitativas entre los tipos de intereses contrapuestos hallados en las sociedades organizadas en bandas y aldeas y los hallados en las sociedades de nivel estatal. También las hay en los métodos empleados para impedir confrontaciones perjudiciales. [Èmfasi nostres.]

La definició d'Harris inclou una menció explícita a «interès» i als «conflictes d'interès». No obstant, la segona i tercera frases, clarament: i. equiparen «interès» a «desig»; i ii. suggereixen que la font del conflicte social són les preferències conscients no coincidents i «naturals» dels individus que componen una societat. Aquest enfocament és paradigmàtic d'una certa sociologia-antropologia que es centra en un concepte subjectiu d'interès –i d'interès *individual*–, d'una banda, i amb una escassa propensió, d'una altra, a identificar els determinants estructurals de les accions socials. La que assenyala Harris és, sens dubte, una font de conflicte en la vida d'una societat. No obstant això, quan les ciències socials parlen de «conflictes d'interessos» l'èmfasi es troba en una altra font, de tipus estructural, i en aquesta mesura en un enfocament objectiu de la noció; l'*interès* d'un individu és un tipus particular de *preferència* en la qual concorren aquestes condicions:

18. L'activitat dels moviments socials, per exemple, és del tot incompreensible si no es presta atenció a aquesta precisió.

- a) que afavoreix la seva situació (individual *per se*; individual via grup de pertinença);
- b) segons una determinació estructural (la seva ubicació en un sistema que implica una determinada combinació de relacions de privilegi i subordinació) que fa possible la identificació d'interessos col·lectius;
- c) la qual, si n'és conscient l'actor, pressionarà per produir acció col·lectiva quan les condicions li siguin adverses;
- d) i que l'ordre social tendeix a reproduir.

És a dir, no es tracta de qualsevol preferència sinó –vist des de la perspectiva de l'individu– d'aquelles que selecciona entre conjunts d'oportunitats i restriccions derivades d'una determinació estructural ni aïllada ni aleatòria; una determinació, per tant, que respon a la lògica del sistema social i que, per això mateix, té tendència a reproduir-se i, en aquesta mesura, generar per a un grup d'individus donat conjunts de preferències sistemàticament similars.

Podríem concloure, doncs, que el que fa imperatives a tota societat estratificada les «*disposiciones estructurales para resolver los conflictos de interés de un modo ordenado*» que esmenta Harris és l'existència de preferències diverses i eventualment contradictòries entre els individus, però sobretot l'estratificació de la població en funció de l'accés a algun tipus de privilegi, la qual cosa genera un tipus molt particular de preferències. És aquesta última la que permet identificar interessos de grup i, a través seu, les preferències individuals. I són aquests interessos, i no les preferències estrictament individuals directament, els que generen el conflicte social i exigeixen la creació de medis institucionals per regular-lo. Finalment, un dels aspectes centrals d'aquest conflicte és, precisament, la pugna per reproduir –o, alternativament, modificar– les disposicions estructurals que l'originen (l'estratificació per privilegi).

Aquesta discussió sobre el paràmetre preferència-interès ha posat en relleu diverses coses. Primera, que la noció sociològica de conflicte té una relació estreta amb preferències dels individus però, sobre tot, amb el tipus peculiar de preferència que anomenem «interès». Segona, que sobre aquesta base, en conseqüència, hem de poder identificar situacions diverses de conflicte al si d'una societat de manera que poguem diferenciar entre distintes *dimensions* de conflicte social (en tot cas, derivables de la noció genèrica que hem proposat abans), la qual cosa ha de facilitar notablement l'anàlisi empírica dels conflictes i allunyar-nos de nocions massa elementals per entendre la relació entre conflicte i canvi socials.

C. Dimensions del conflicte social

El conflicte social, per descomptat, no el podem «veure». Allò que observem com a fenòmens de conflicte –les revolucions, o les manifestacions polítiques, o una guerra entre estats o entre comunitats dins d'un estat, posem per cas– són les manifestacions d'una doble pressió expressiva de contradiccions socials. Des d'una perspectiva macrosocial, són expressió de contradiccions substantives al si d'una estructura social estratificada. Des d'una perspectiva microsocial, són expressió de les reaccions d'individus descontents que decideixen actuar o protestar col·lectivament moguts per alguna insatisfacció profundament viscuda en algun àmbit de la seva vida. Ambdues pressions són empíricament no separables, però existeixen, i poden seguir lògiques no coincidents. I a efectes analítics és aconsellable separar-les per tal de distingir les dimensions del conflicte social: en la mesura que poguem entendre millor les parts, serà més probable una correcta comprensió del conjunt.

Proposem a continuació un model per concebre el conflicte social des de la sociologia, una «teoria», que integra segons el nostre criteri, bé que obligadament de manera sintètica, els diversos fragments que, per separat, diversos sociòlegs i sociòlogues hi han aportat al llarg de l'història de la sociologia. La presentem en dos passos, successius, que es corresponen amb les perspectives macrosocial i microsocial a les que acabem de fer esment, coincidents al seu torn amb les exigències metodològiques que correctament Oberschall (1978:292) demana d'una teoria del conflicte social; aquesta, com a mínim:

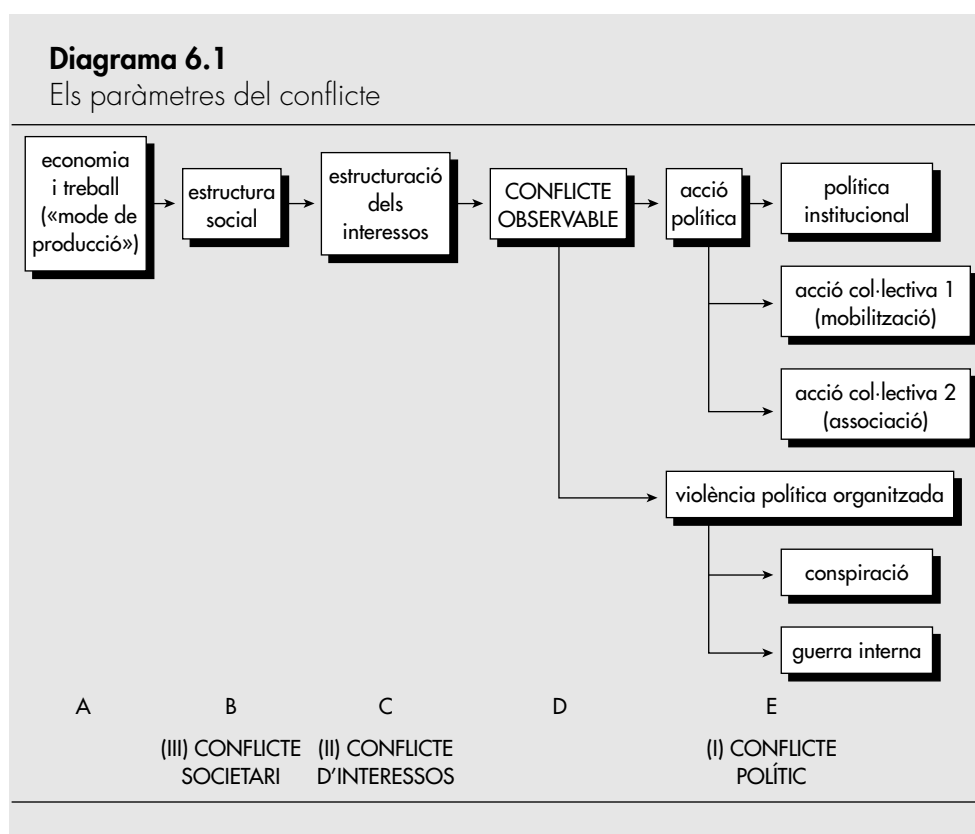
a. Ha de donar compte de les *fonts estructurals del conflicte*, i en particular de les estructures de dominació. Aquest aspecte de la qüestió remet als elements de teoria del conflicte inserits i relacionats amb l'estratificació, el canvi social i les teories macrosociològiques.

b. Ha de donar compte de les claus que permeten entendre què és l'*acció col·lectiva* i explicar la formació d'institucions d'acció col·lectiva i la dinàmica de la mobilització dels individus. Aquest altre aspecte de la qüestió ha de donar resposta a la pregunta: Per què protesten o es rebel·len els individus? Però també a la pregunta oposada: per què no es rebel·len més sovint?¹⁹ Preguntes que remetent a les teories de l'acció col·lectiva (a les quals dediquem atenció en el següent epígraf).

19. Aquesta molt encertada ocurrència l'exposa Barrington Moore (1978:49): «Durant els disturbis dels 60s i primers 70s van aparèixer una sèrie de llibres als Estats Units en el títol dels quals hi havia una o altra variació de "Per què es rebel·len els homes". L'èmfasi aquí serà exactament l'oposat: per què els homes i les dones no es revolten?» (vegeu també Sharrock, a Worsley 1972:339). Les dues proposicions, al final, són les dues cares de la mateixa moneda, ben recollida en el subtítol de l'estudi de Moore: les «bases socials de l'obediència i la revolta».

C.1 Perspectiva macrosocial

La perspectiva macrosocial ens situa en la visió d'una estructura social que «organitza» el nombre i tipus de conflictes *possibles*²⁰ al si d'una comunitat humana. En allò que segueix, restringim el desenvolupament del model de conflicte social al cas històric de les societats modernes que avui formen l'OCDE (centralment organitzades al voltant de dos paràmetres sistèmics, el capitalisme industrial i la democràcia liberal). Postulem una seqüència d'interacció i determinació relativa entre paràmetres estructurals que fa emergir finalment –derivadament– formes observables de conflicte, del tipus següent:

20. L'estructura social, per si mateixa, no genera el conflicte (li manca, com veurem a continuació, la pressió de l'«agència», és a dir, l'acció de grups coordinats d'individus que decideixen protestar o entrar en conflicte amb altres). Però una vegada està en curs de desencadenar-se, no ofereix les condicions per a qual-sevol tipus de conflicte. El que fa l'estructura social es delimitar un «conjunt d'oportunitat»: una definició de les formes de conflicte congruents amb l'estructura, «possibles» per tant, de les quals l'acció dels individus fa ús d'unes o d'altres en funció de la lògica i condicions reals de cada situació de conflicte. El concepte de Tilly de «repertori» d'acció col·lectiva conté aquesta noció.

La proposta tàcita de la seqüència representada en el diagrama és identificar les fonts estructurals del conflicte social i les formes bàsiques d'expressió d'aquest. Es postula que:

1. El conflicte observable (zona E) consisteix en una gran varietat d'actes de protesta i enfrontament violent entre grups socials. L'anomenem «conflicte polític» (primera dimensió del conflicte social), que pot definir-se així (Tilly, 1998:30):

El conflicto político incluye todas las ocasiones 1) en las que algún grupo de personas realiza reivindicaciones colectivas públicas visibles sobre otros actores (reivindicaciones que si se cumpliesen afectarían los intereses de estos últimos) y 2) en las que al menos una de las partes afectadas por reivindicaciones, incluyendo terceras partes, es un gobierno. Por lo tanto, el conflicto político abarca revoluciones, rebeliones, guerras, conflictos étnicos, movimientos sociales, genocidio, campañas electorales, la mayoría de las huelgas y cierres patronales, parodias públicas, incautaciones colectivas de mercancías, y muchas otras formas de interacción.

En distingim dues variants principals, de conflicte polític, que segueixen lògiques molt diferents. D'una banda, el derivat de l'*acció política* (o activitat sistèmicament legítima d'individus i de grups que cerquen interessos individuals i col·lectius utilitzant la xarxa institucional i en general –però no sempre– legal de l'ordre polític); i d'una altra, el derivat de la *violència política organitzada* (o enfrontament directe i amb objectiu aniquilador entre els individus i grups en conflicte que emergeix un cop –segons la percepció dels participants– l'acció política o és impracticable o s'ha mostrat estèril i que es produeix de manera premeditada i al marge de la política institucional).

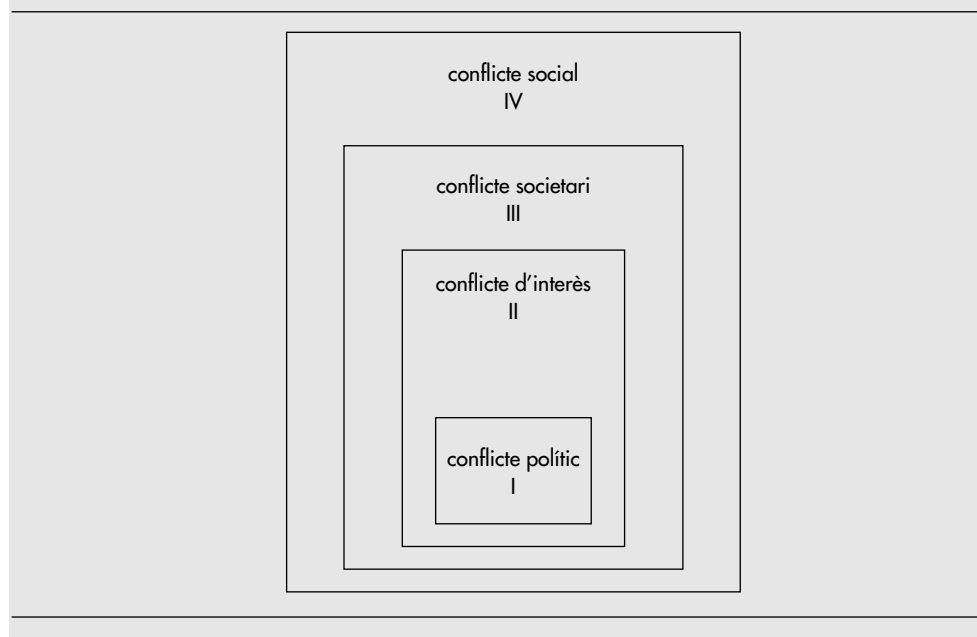
2. El conflicte social observable (zona E) és almenys en part –però principalment– el resultat d'una determinada estructuració dels interessos dels diferents grups socials (zona C del diagrama anterior). Aquesta estructuració dels interessos és la segona dimensió del conflicte social: ja no estem en el terreny dels efectes o manifestacions sinó dels orígens o causes; i de la natura i orientació d'aquesta estructuració d'interessos depenen finalment la intensitat, actors principals i formes de manifestació possibles del conflicte polític.

3. El conflicte d'interessos, finalment, queda fixat, almenys en les seves variants prototípiques, per la particular disposició d'una estructura social (tercera dimensió del conflicte, o conflicte societari). Aquesta, si és estratificada per lògiques de privilegi i subordinació, determina les línies mestres de l'estructuració dels interessos.

D'allò dit fins aquí podem derivar-ne la idea de què el conflicte social es pot diferenciar analíticament en quatre dimensions o categories²¹ representables com cercles concèntrics (en el sentit que segueixen una lògica acumulativa):

Diagrama 6.2

Les dimensions del conflicte social

La *dimensió I* del conflicte social és, com hem dit, el conflicte polític, el nivell més accessible a l'observador i primera peça –més restringida– del conflicte que es produeix en una societat. El conflicte polític és l'expressió fenomènica del conflicte social. Per establir les variants internes del conflicte polític és molt important, com hem fet a la seqüència anterior, distingir dues grans categories d'acció que responen a lògiques radicalment diverses. D'una banda, l'*acció política*, que es porta a terme sense prescindir o abandonar –almenys no totalment ni sistemàticament– les regles de joc de la política poliàrquica i la xarxa institucional que li és pròpia. El resultat és un conjunt variat d'episodis propis de la política institucional (o «política organitzada», com suggereix Tilly, 1969:13) que relacionen els diversos actors en pautes reconegudes de relacions

21. El que importa no és tant classificar tipus diversos de conflicte, sinó fer-ho de tal manera que agrupem els casos empírics en categories homogènies que tendeixen a seguir lògiques pròpies i diferenciades (les quals, en definitiva, exigeixen models analítics acomodats a aquestes diferències), una fórmula útil per desenvolupar hipòtesis.

(com ara les pròpies de l'anomenada política dels interessos, del conflicte distributiu, del propi de la política partidària, etc.); i també d'instàncies d'acció col·lectiva en les seves dues variants possibles: la primera, la dinàmica de mobilització de tot tipus de grups que cerquen defensar i fer avançar col·lectivament els seus interessos (col·lectius i individuals), i la segona, l'agregació dels individus que comparteixen interessos en xarxes associatives i organitzacionals (la creació d'associacions d'interessos).²² D'altra banda, però, la política es porta a terme ocasionalment abandonant les regles de joc i al marge de la xarxa institucional de la poliarquia; l'objectiu passa a ser aleshores l'aniquilació física i institucional de l'adversari i el resultat és un ventall d'accions de violència premeditada i a gran escala. Per agrupar-les i establir la seva natura, fem ús de l'estudi clàssic de Gurr (1969:574) i distingim entre:

Conspiració: «Lluita altament organitzada i amb participació (popular) limitada que abarca els assassinats polítics organitzats, el terrorisme de petita escala, les guerres de guerrilles de petita escala, els cops d'estat, amotinaments i complots antigovernamentals».

Guerra interna: «Lluita altament organitzada i d'àmplia participació popular que va acompanyada d'extensa violència i que abarca el terrorisme i les guerres de guerrilles de gran escala, les guerres civils, les guerres "privades" entre grups ètnics, polítics i religiosos, i les revoltes de gran envergadura».

En síntesi, el conflicte polític que deriva de l'estructuració del conflicte d'interessos existent en una comunitat es manifesta finalment en quatre variants principals de fenòmens: la «política institucional» (la interacció política permanent entre actors formals reconeguts i segons regles de joc establertes); l'«acció col·lectiva» (o activitat d'associació i mobilització per a la defensa i progrés d'interessos col·lectius); la «conspiració» (o actes de violència al si del sistema polític i sense participació popular, prescindint de les regles de joc i operant clandestinament); i la «guerra interna» (o actes de violència política oberta i que afecta i involucra tota la societat).²³

22. Un cas especial del conflicte polític és el que es manifesta al marge de l'activitat política institucional però com a complement d'ella; en allò fonamental, és el terreny d'operació dels moviments socials i les mobilitzacions de masses sense referència orgànica clara: aquests fenòmens d'*acció política no institucional* es manifesten sovint fora de l'àmbit de la «política organitzada».

23. En rigor, certs desenvolupaments de la «guerra interna» (i potser de la «conspiració») són també «acció col·lectiva» (les revolucions polítiques, per exemple). Ara: reservem aquest últim concepte per subratllar que, a diferència de la «conspiració», són actes deliberats i legítims o sobirans de la ciutadania; i, a diferència de la «guerra interna», són constitutivament actes de natura no violenta (com escriu Tilly –1969:24– en un context similar, les varietats modernes del conflicte polític «tendeixen a desenvolupar-se a partir d'accions col·lectives que ofereixen una exhibició de força però no són intrínsecament violentes»).

Per què es produeixen aquestes variants de l'activitat política? En allò fonamental per la mateixa dualitat que expressa el terme «política», analitzada subtilment per Pizzorno (1971:9-11): l'acció política és, en part, la cerca col·lectiva de fins negociables amb altres actors col·lectius; però des de la Revolució francesa l'acció política és també, amb la pretensió de fer sorgir comunitats humanes civilitzades, acció cívica i –quan cal– la cerca de fins no negociables:

Permeteu-me sintetitzar l'argumentació precedent: la nostra concepció contemporània de la política és la conseqüència de dues línies de desenvolupament social i intel·lectual. La primera conduí a una distinció entre la societat i l'Estat, entre allò social i allò polític, i a la conclusió de què el segon està determinat pel primer.

La segona apuntava a la natura dual de la política mateixa. D'una banda, la política com a administració, i com la col·lisió entre grups i individus que cerquen els seus interessos al si de les regles d'un sistema institucional particular; en altres paraules, la política com la cerca de fins negociables. I d'una altra banda, com a política de compromís total, com l'esforç per transformar la societat com un tot, com la cerca de fins no negociables. [...]

En l'atacar ideòlegs i intel·lectuals «abstractes», els politòlegs posteriors sovint han insistit en què la política és en allò essencial l'art del compromís i la negociació. Els seus arguments estan justificats si la seva intenció és una crítica de l'idealisme ingenu en l'anàlisi de la política. Però esdevenen pur autoengany basat en el desig si hom rebutja reconèixer que les accions polítiques s'orienten també cap a fins no negociables i que no sempre s'adapten a les regles dels sistemes institucionals existents. Si hom declina la consideració d'*ambdues* de les seves formes possibles, és excessiva la part de la política que escapa a la nostra comprensió i que acaba per considerar-se merament com l'expressió d'impulsos irracionals.

Anant més enllà, sembla convenient aquí formular-se una pregunta: què produeix el conflicte polític? La resposta té dues parts. En primer lloc, hi ha unes condicions facilitadores:

a. L'existència de societats d'escassetat.

A la història de la humanitat no ha existit mai encara cap societat que pugui atendre immediatament i simultània totes les necessitats i interessos de la població que requereixen intervenció «pública». És aquest el factor principal per explicar el sorgiment dels sistemes polítics dins els quals, en conseqüència, una autoritat política ha de definir tant les prioritats o jerarquia (ordre) de necessitats que han de ser ateses públicament com l'assignació de recursos a cada una.

b. La situació descrita a (a) és el trasfons generador de dos fenòmens derivats, altament formalitzats i desenvolupats a l'era moderna:

i) la gent s'agrupa per interessos coherents per tal de fer-los avançar (amb la qual cosa es persegueix un efecte multiplicador de l'acció);²⁴ i

ii) aquests grups porten a terme accions col·lectives diverses, en el doble sentit de, d'una banda, dotar-se d'organitzacions pròpies i, d'altra, portar a terme accions contencioses (vagues, manifestacions etc.). Dit d'altra manera: els interessos diferenciats existents (*i* que han estat capaços de dotar-se d'organització) en situacions de joc de summa zero tendeixen a mobilitzar-se per tal de competir per l'obtenció de recursos socials escassos.

Aquestes condicions facilitadores del conflicte polític al·ludeixen als factors immediats desencadenants d'aquell. Però, i aquesta és la segona part de la resposta a la pregunta de què produeix el conflicte polític, hi ha unes condicions estructurals quasi-causals que també contribueixen a explicar-lo: el conflicte polític és la part més important i l'expressió del conflicte d'interessos (la *dimensió II* del conflicte existent en una societat, segons el nostre senzill diagrama anterior). El conflicte polític es manifesta perquè, «prèviament», la societat ha generat situacions de joc de suma zero entre grups de la població sobre la base, no de preferències i/o factors aleatoris i conjunturals, sinó d'interessos en el sentit fort de l'expressió.

Què són els interessos, però? Sintetitzem la resposta en cinc proposicions (Excurs 6.4).

Excurs 6.4 • La noció sociològica d'interès

[Font: selecció de Salvador Aguilar, 1994.]

Proposicions:

Primera. Els éssers humans identifiquem i manifestem preferències. «Interès» vol dir, en primer lloc, que estem disposats a algun tipus d'esforç per assolir almenys algunes preferències. L'«interès» d'un individu està format per «matrius» que expressen una combinació de preferències. Una combinació particular inclou pures preferències (orientacions individuals que operen en condicions de joc de suma no-zero) i interessos (preferències individuals coincidents amb les dels membres d'un grup que operen en condicions de joc de suma zero). I l'elabora la

24. Efecte multiplicador que, almenys en certes condicions, no opera. Aquest és l'argument que desenvolupa l'important obra de Mancur Olson (1992).

consciència (subjectiva) de l'individu. Els interessos no es poden concebre, unidimensionalment, només com a interessos materials;²⁵ poden tenir també –i sovint tenen– dimensions simbòliques.²⁶

Segona. Una combinació de preferències determinada estructura per a l'individu expectatives de manteniment i millora de les seves oportunitats vitals. L'individu l'elabora sobre la base de percepcions derivades de tres situacions: la seva existència privada, com individu aïllat en contextos de grups primaris; la seva pertinença a grups socials no formals (una ocupació, per exemple); i la seva pertinença a grups organitzats. En conseqüència, els interessos així formats s'expressen sempre com a percepcions individuals però deriven de situacions tant individuals com col·lectives. Aquesta és la situació habitual que permet a la sociologia distingir entre «interessos», o concepcions individualment orientades d'estats desitjats, i «normes», o concepcions socialment orientades d'actes desitjats (vegeu Knoke, 1990:40). Allò que fan les cultures i subcultures socials –de grup, d'associació etc.– és, mitjançant les normes, contribuir a estructurar els interessos individuals (López i Scott, 2000:25-26). La combinació de preferències individual així definida es pot concebre –almenys en gran part– com l'expressió puntual i particular d'una determinació societària (vegeu la tercera proposició) que modela els grups primaris i els socials (formals i no formals) dins l'àrea d'influència dels quals s'ubica l'individu.²⁷

Tercera. Les combinacions de preferències individuals es configuren també fora de l'àmbit d'acció directa de l'individu: segueixen pautes de determinació estructural, societària. Aquestes pautes deriven de l'estructura social i generen «zones» d'interessos objectius per grups socials diferenciats, unes «zones» que els individus poden o no reconèixer (amb la qual cosa s'activen o no interessos subjectius). La ubicació d'un individu en una o altra zona de l'estructura social insereix aquest en una o altra combinació de relacions socials que, en societats estratificades, operen segons un eix de privilegi-subordinació. Les pautes de determinació estructural funcionen en allò fonamental en dos sentits: contribueixen a obrir gammes d'expectatives definides per a cada «zona» de l'estructura social; i contribueixen sistemàticament a obstruir certes expectatives i percepcions (que esdevenen, així, «latents»).

Quarta. L'ordre social estratificat tendeix a reproduir els jocs de relacions socials derivats de les determinacions estructurals. Contribueix, en conseqüència, a

25. Encara que, per raons òbvies (els degradats nivells de vida, relatius i sovint absoluts, d'una majoria de la població), durant la major part de la història de les societats estratificades aquesta ha estat la dimensió principal dels interessos.

26. El cas és molt evident quan considerem, per exemple, els factors que motiven les accions dels moviments socials. El factor decisiu no és el material, sinó la cerca d'una nova esfera de valors al si de la societat.

27. Diu B. Moore (1978:32) sobre aquest punt: «No solament hi ha un conflicte d'interessos entre l'individu i les exigències de l'ordre social, i a més entre l'individu i les exigències de la classe dominant. Hi ha també un cert grau d'harmonia sense la qual és improbable que el contracte social pogués funcionar. De fet, alguns dels mecanismes socials més significatius són aquells mitjançant els quals la societat global fa que els individus donin forma i defineixin els seus interessos de tal manera que els facin congruents amb l'ordre social».

reproduir les «zones» d'interessos objectius per grups socials diferenciats i, en part, a determinar les gammes d'expectatives que poden operar (interessos subjectius) i les que no (interessos latents).

Cinquena. Parlarem de «conflicte d'interessos» quan el manteniment o millora de les oportunitats vitals d'un determinat grup social impliqui, inexorablement, l'empitjorament aproximadament simètric de les oportunitats vitals d'un altre grup social. Els «interessos» són estats desitjats que els individus reconeixen; la satisfacció dels quals implica i empitjora la situació d'altres actors; i que cerquen satisfer mitjançant la mobilització política.

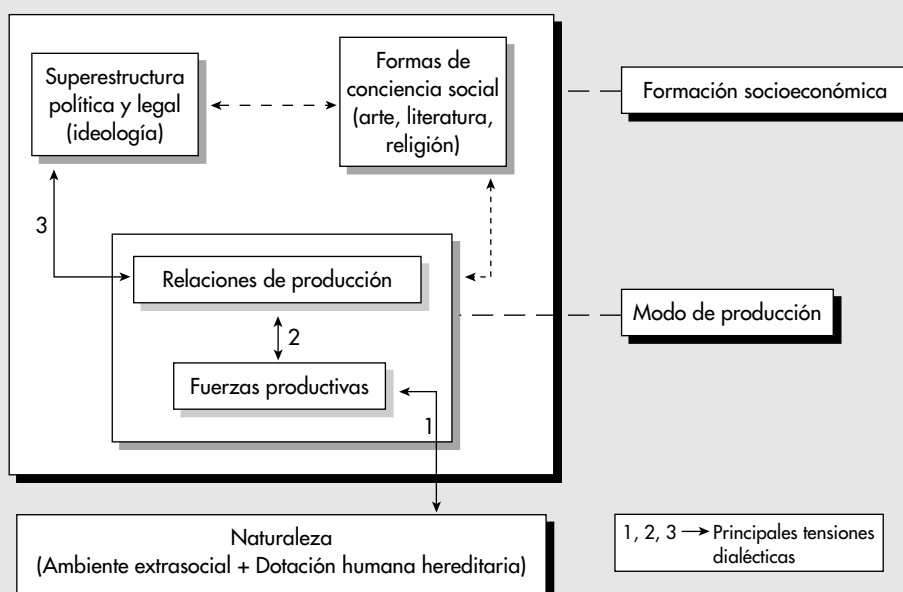
Aquests arguments justifiquen que, més amunt, haguem acotat el concepte d'interès fent-lo coincidir amb el sentit que pot derivar-se de la noció de «conflicte d'interessos» determinada estructuralment. La pregunta que procedeix ara és aquesta: com es creen en tota societat aquestes «zones» internes de conflicte d'interès? La resposta ens condueix a la *dimensió III* del nostre diagrama anterior: el conflicte societari, una manera de denominar el fet que les formes d'organització social defineixen «mapes» distintius, propis i no traslladables del conflicte possible al seu si que deriven de o es corresponen amb la disposició de la seva estructura social. Aquí postulem que cada gran model de societat genera un model característic de conflicte,²⁸ de manera que, per posar un exemple, la familiar vaga obrera de la societat industrial és intransferible a una societat preindustrial. Quan es postula aquesta correspondència el que s'està dient és que formes específiques d'estructura social produeixen pautes específiques de conflicte d'interessos, en allò fonamental, perquè les primeres defineixen invariablement certes tensions estructurals i contradiccions societàries inherents a cada forma que focalitzen el conflicte possible al voltant d'aquests punts de tensió. Si els xocs derivats de l'acció política, la «conspiració» i la «guerra interna» són l'expressió «menuda» del conflicte social, aquí ens trobem ara al davant no l'expressió menuda, sinó la categoria: els orígens estructurals del conflicte, un terreny on l'anàlisi marxiana, amb totes les matisacions i addicions que calgui, té molt a dir. Sztompka (Excurs 6.5) proposa un útil model simplificat d'aquesta vessant de la sociologia de Marx.²⁹

28. Aquesta és ja la proposta tàcita d'un dels clàssics de la sociologia del conflicte, els *Rebels primitius* d'Eric J. Hobsbawm (1968b).

29. Deixem només apuntada la qüestió, ja que no és aquest el lloc i moment adients per tractar un tema d'aquesta fondària. Remarquem només que la sociologia moderna compta avui amb materials suficients per convertir aquest tipus de model estructural abstracte en models estructurals de formes d'organització social específiques (per exemple, el capitalisme postindustrial), la qual cosa hauria de permetre una molt millor comprensió dels fenòmens de conflicte empíricament observables.

Excurs 6.5 • El canvi (i el conflicte) societari segons Marx

[Font: selecció de P. Sztompka (1995:200).]

«Las transformaciones son autodinámicas, immanentes, endógenas; son instigadas por contradicciones endémicas, por fuerzas y tensiones dentro de la estructura. Éstas acontecen en tres puntos:

1. En la frontera entre la sociedad y ambiente (naturaleza), como una contradicción que reaparece constantemente entre cualquier nivel dado de tecnología y los desafíos planteados por las condiciones extrasociales así como por la constitución biológica humana. Tal contradicción proporciona el impulso para el desarrollo permanente de las fuerzas productivas.

2. Otra contradicción aparece entre el nivel alcanzado de tecnología y la organización existente de las fuerzas productivas. Tal contradicción proporciona el impulso para los cambios progresivos de las relaciones de producción.

3. La contradicción final emerge entre el tipo de relaciones de producción recién establecido y el sistema tradicional de instituciones políticas, legales e ideológicas (superestructura), que dejan de ser instrumentales para la subestructura económica. Esta contradicción conduce a la transformación del régimen político y la organización legal de la sociedad. Debido a las contradicciones internas y a la presión constante hacia su resolución, la sociedad manifiesta una tendencia constante hacia la autotranscendencia.»

La presentació d'Sztompka sintetitza perfectament el model de canvi social a Marx (el qual examinarem al capítol 8). Ara: aquest és també el model de Marx sobre allò que aquí hem anomenat «conflicte societari». Les categories abstractes del model amaguen relacions socials entre grups, com suggereix el mateix Sztompka (1995:197): «Las totalidades sociales más amplias surgen cuando las redes de relaciones (las estructuras sociales) emergen, conectando a individuos separados»; per a Marx, l'objecte d'estudi «no es simplemente la sociedad, sino la sociedad concebida relacionamente».

Un dels clàssics de l'anàlisi estructural-funcional dels anys 60, Shmuel Eisenstadt, ha formulat recentment un model renovat del conflicte societatari que ens permet també «pensar-lo». El podríem denominar, atès el seu contingut, model de les contradiccions sistèmiques o model de la «densitat natural» dels sistemes socials. Es pot sintetitzar així:

1. El procés d'institucionalització de qualsevol sistema social abarca inevitablement una pluralitat d'actors i d'orientacions culturals. La conseqüència és que el sistema normatiu que la coalició d'èlits dominant intenta imposar mai no serà totalment acceptat per tothom: en qualsevol ordre social, per tant, «sempre hi ha un poderós element de disensió pel que fa a la distribució del poder i els valors» (1992:417).

2. El resultat és que en un sistema social sempre es poden identificar «antisistemes» latents, un focus important de canvi sistèmic, que poden activar-se i desencadenar fenòmens de protesta. Els «antisistemes» són conduïts per «èlits secundàries» que poden transformar la protesta en processos reals de canvi social.

3. La possibilitat de què els mecanismes integratius i regulatius fracassin «és inherent a qualsevol societat» (1992:418). Aquesta, mitjançant coalicions d'èlits dominants, construeix uns determinats confins o límits sistèmics; però, paral·lelament, genera també conflictes i contradiccions, les quals, ateses certes condicions i la presència d'una contraèlit secundària, poden derivar en una «reconstrucció dels confins» sistèmics.

Finalment, la *dimensió IV* i més àmplia del conflicte social comprèn les tres dimensions anteriors més els fenòmens que resten sense categoritzar atesa la perspectiva aquí presentada: la «guerra externa», el conflicte interestatal i transnacional, les pures preferències d'individus i grups que no esdevenen interessos, allò que podríem dir-ne agressió «aleatòria» (la que no s'origina a l'estructura social), el conflicte intraestatal, nacionalista i ètnic, etc.

C.II Perspectiva microsocial

Fins aquí hem considerat com pot abordar-se l'anàlisi de la pressió de l'estructura social per definir la intensitat i tipus del conflicte possible (i probable) en cada societat i inherent a ella. El conflicte observable emergeix finalment com a conseqüència parcialment d'aquesta pressió estructural. Però com hem avançat més amunt, l'altra cara de la moneda de l'anàlisi del conflicte pertany a un terreny diferent, fonamentalment microsocial: per què, finalment, es rebel·len o protesten els individus reals que ens envolten i que es troben pres-

sionats per estructures socials diverses, o per què altres, en condicions similars, no ho fan? El conflicte observable, per tant, emergeix també en part com a conseqüència de la pressió directa d'individus i grups descontents que decideixen lluitar per mantenir o per alterar la seva posició relativa al si d'una comunitat (el problema de «l'agència» humana).

Subjacent a l'enfocament analític de «les dues pressions» que estem proposant hi ha aquesta noció metodològica: les estructures socials són decisives per a l'anàlisi del conflicte, no perquè determinin la conducta dels individus que protesten o s'enfronten, sinó perquè defineixen «conjunts d'oportunitat» (formes de conflicte possible i probable per fer avançar els interessos al si d'aquella estructura social) d'entre els quals, per dir-ho així, els individus i grups contendents poden i han d'escollir.

La pregunta central ara, doncs, és aquesta: per què els individus participen, i en part generen, el conflicte en una societat? Comencem a abordar la qüestió amb l'encertat comentari d'un clàssic en la matèria, Lewis Coser (s.d.:35):

Todo sistema social implica una distribución de poder, así como de riqueza y posiciones de status, entre los actores individuales y los subgrupos componentes. Como se ha señalado, nunca hay una completa concordancia entre lo que los individuos y los grupos dentro de un sistema consideran su justo derecho y el sistema de distribución. El conflicto social sobreviene cuando diversos grupos e individuos frustrados se esfuerzan por aumentar su parte de gratificación. Sus demandas encontrarán la resistencia de aquellos que establecieron previamente un «interés creado» en una forma dada de distribución de honor, riqueza y poder. Los intereses creados, necesariamente, ven en el ataque a su posición un ataque al orden social... Con todo, la mera «frustración» no llevará a cuestionar la legitimidad de la posición de los intereses creados, y por lo tanto al conflicto. Tanto los niveles de aspiración como los sentimientos de privación son relativos a las expectativas institucionalizadas y se establecen por comparación.

Aquestes paraules de Coser comprimeixen els diversos components de la resposta a la pregunta anterior (i els components principals d'allò que la sociologia considera coneixement adquirit sobre la qüestió):

1. L'*origen últim* del conflicte polític, el que podem observar, es troba en què, almenys en societats estratificades, la distribució social de gratificacions i recursos és asimètrica i genera conflictes d'interès. Aquest argument l'hem desenvolupat en l'apartat immediatament anterior (perspectiva macrosocial).
2. El principal factor *desencadenant* del conflicte consisteix en què una part dels afectats pels conflictes d'interès decideix intentar alterar, al seu favor, la distribució actual de recursos i gratificacions, distribució que li produeix un sentiment de frustració que el predisposa per a l'acció.

3. El *motiu immediat* de la entrada dels individus i grups en conflicte amb altres és una percepció per part dels primers, encertada o no, de què les expectatives institucionalitzades sobre el que la comunitat considera una distribució justa han estat violades: «La indignació apareix quan es violen les regles de la justícia distributiva» (B. Moore, 1978:43).³⁰

Quan es dona aquesta situació? A la literatura sociològica d'orientació empírica la resposta més satisfactòria a aquesta pregunta passa per les següents quatre línies de pensament, en termes generals compatibles entre si. La primera, el que podríem dir-ne la paradoxa de Marx i Tocqueville. La segona, la teoria dels grups de referència de R.K. Merton. La tercera, la teoria del contracte social de Barrington Moore. I la quarta, el model sociopsicològic de Ted Gurr, la «teoria de la privació relativa». Les dues primeres seran objecte de comentari en un capítol posterior (12). Pel que fa a la pregunta que tenim plantejada, B. Moore ofereix la resposta complexa però que desborda els límits d'un manual introductori, mentre que Gurr aporta un enfocament que combina la correcció bàsica de l'argument amb una orientació operacional i, per tant, relativament senzilla del problema. Els arguments principals de Gurr es recullen a l'Excurs 6.6 (p. 193).

És epidèrmica l'explicació de Gurr, com algú ha objectat? El problema dels arguments de Gurr pot ser el seu evident psicologisme³¹ i la noció subjacent a l'equació frustració-agressió de que és quelcom inherent a una suposada «natura» humana.³² Repetim, però, que la seva investigació sobre els desencadenants del conflicte social ha mostrat una no menyspreable capacitat explicativa,³³ està ben dissenyada per a investigacions empíriques comparades i, en

30. O com afirma en el mateix sentit E.P. Thompson (1971:78-79): les accions reactives «estan ancorades en un consistent punt de vista tradicional de les normes i obligacions socials, de les funcions econòmiques apropiades que juguen diverses parts dins de la comunitat, un punt de vista que es pot dir, considerat en el seu conjunt, que constitueix l'economia moral dels pobres. L'atac contra aquests pressupòsits morals, gairebé tant com la privació real, era l'ocasió per a l'acció directa». La perspectiva analítica de «l'economia moral» de l'historiador britànic té molts punts de contacte amb l'anàlisi que fa Barrington Moore dels factors desencadenants de l'«obediència i la revolta».

31. Diu Moore (1978:7): «... no em sembla gaire útil tractar l'agressió com un instint. Al contrari, em sembla més útil pensar sobre l'agressió com un cert tipus de capacitat humana que es desencadena de molt diverses maneres i amb, igualment, moltes i diferents conseqüències que depenen de circumstàncies específiques. Per tant, les causes socials tenen un poder explicatiu molt superior a l'elàstica capacitat biològica.»

32. Una perspectiva que la ciència social moderna contempla amb molt escepticisme. Tilly (1969:4) resumeix perfectament el punt de vista dominant: «No ens fa falta un asfixiant instint universal d'agressió per donar compte dels brots de conflicte violent que trobem en el nostre passat o present. No cal tampoc que anem a l'extrem oposat a cercar moments patològics i individus malalts per tal d'explicar actes col·lectius de protesta i destrucció. Històricament, la violència col·lectiva ha fluït regularment dels processos polítics centrals dels països occidentals.»

33. Un recent i refinat estudi empíric sobre les vagues (Franzosi, 1995:98-99), una instància estratègica del conflicte social a l'era moderna, posa en dubte aquesta afirmació. Seguim pensant, però, que el model

molts aspectes, no és incompatible amb els enfocaments complexos de la qüestió (Marx, Tocqueville, Moore-Thompson).

Excurs 6.6 • Com esdevé el conflicte social: la teoria de la privació relativa

[Font: selecció de T.R. Gurr (1969:596).]

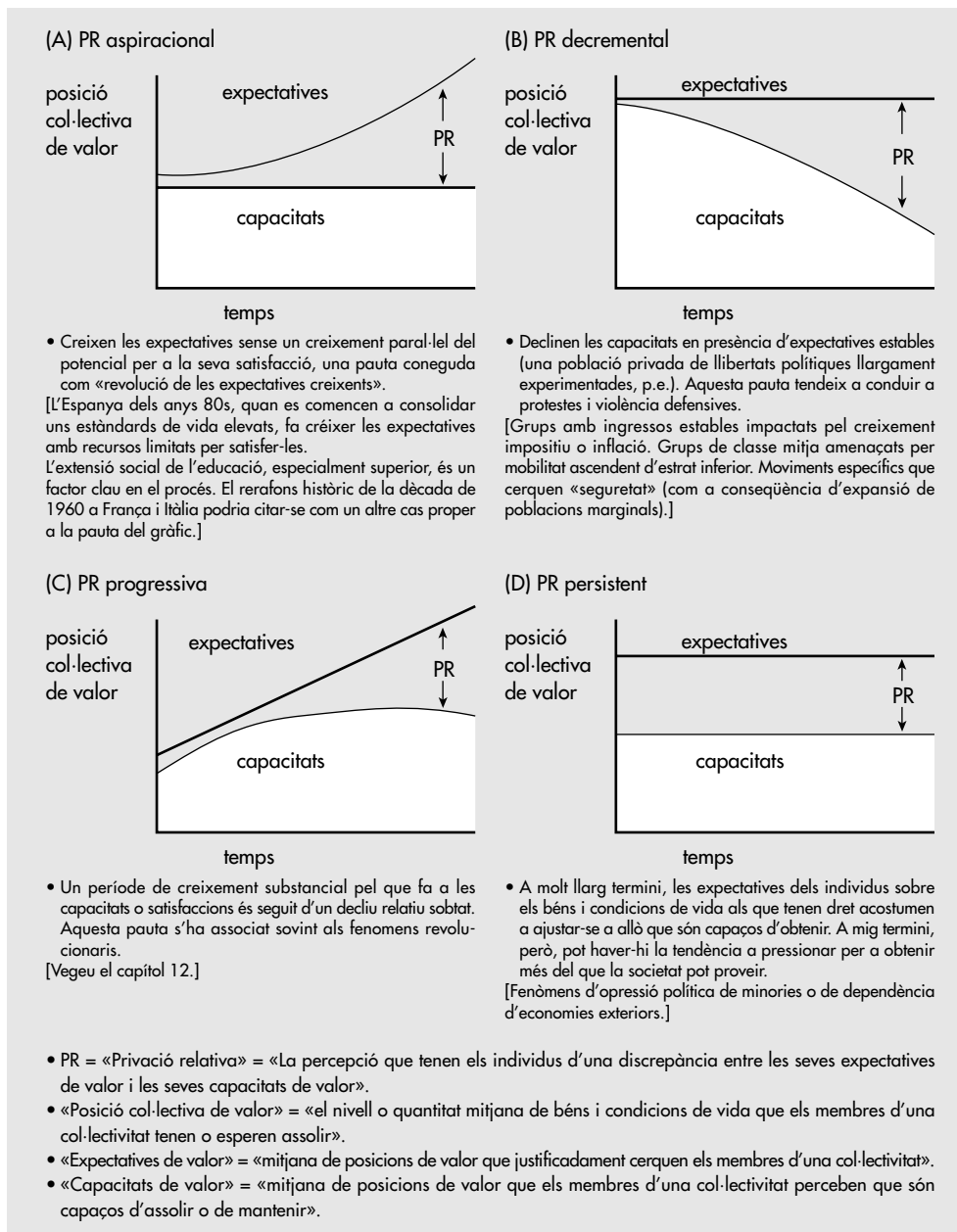
«El clixé popular i sociològic diu que la “frustració”, o el “descontentament”, o la “privació relativa” és la causa essencial de la rebel·lió. Clixé o no, la relació bàsica és tan fonamental per a la comprensió del conflicte civil com la llei de la gravetat per a la física atmosfèrica: la privació relativa, que és la frase que utilitzem en aquesta investigació, és una precondició necessària per al conflicte civil de qualsevol tipus. Com més gran la privació que un individu percep relativa a les seves expectatives, més gran el seu descontentament; com més difós i intens és el descontentament entre els membres d’una societat, més probable i sever el conflicte civil. La privació relativa no consisteix en qualsevol cosa amb la qual un observador exterior entén que la gent hauria d’estar insatisfeta. És un estat mental que he definit com la discrepància entre les expectatives que té la gent sobre els béns i condicions de vida als quals té dret justificadament, d’una banda, i les seves capacitats de valoració (el grau o nivell que pensa que pot assolir d’aquests béns i condicions) d’una altra.

Aquesta no és una manera complicada de fer l’afirmació –simplista i probablement inadequada– de què la gent sent privació, i per tant hostilitat, si no obté suficient d’allò que desitja. Hi ha dues característiques de les percepcions de valor que són més importants que aquesta “ratio desitjo/obting”: la gent esdevé més intensament descontenta quan no pot obtenir allò que creu que mereix, no senzillament allò que vol en un sentit ideal; i quan té la sensació de que està fent un inadequat progrés vers les metes que té fixades, no si les ha assolit realment o no.

Subjacent a la perspectiva de la privació relativa per apropar-se al conflicte civil hi ha el mecanisme frustració-agressió.»

Gurr (1969:597-601) identifica quatre pautes de condicions socials que propicien el descontentament induït per la privació relativa que desencadena el conflicte social: (A) la «privació aspiracional»; (B) la «privació decremental»; (C) la «privació progressiva» i (D) la «privació persistent».

de Gurr, si bé limitat, es bàsicament correcte i, en tot cas, no enganya ningú: «L’abast i la intensitat de la privació relativa, i de les actituds justificatòries de la protesta i la violència, són determinants psicològics del potencial existent per al conflicte civil. El fet que els individus actuïn o no en la seva disposició per a l’acció col·lectiva depèn en part de certs trets estructurals de les seves societats» (Gurr, 1969:607).

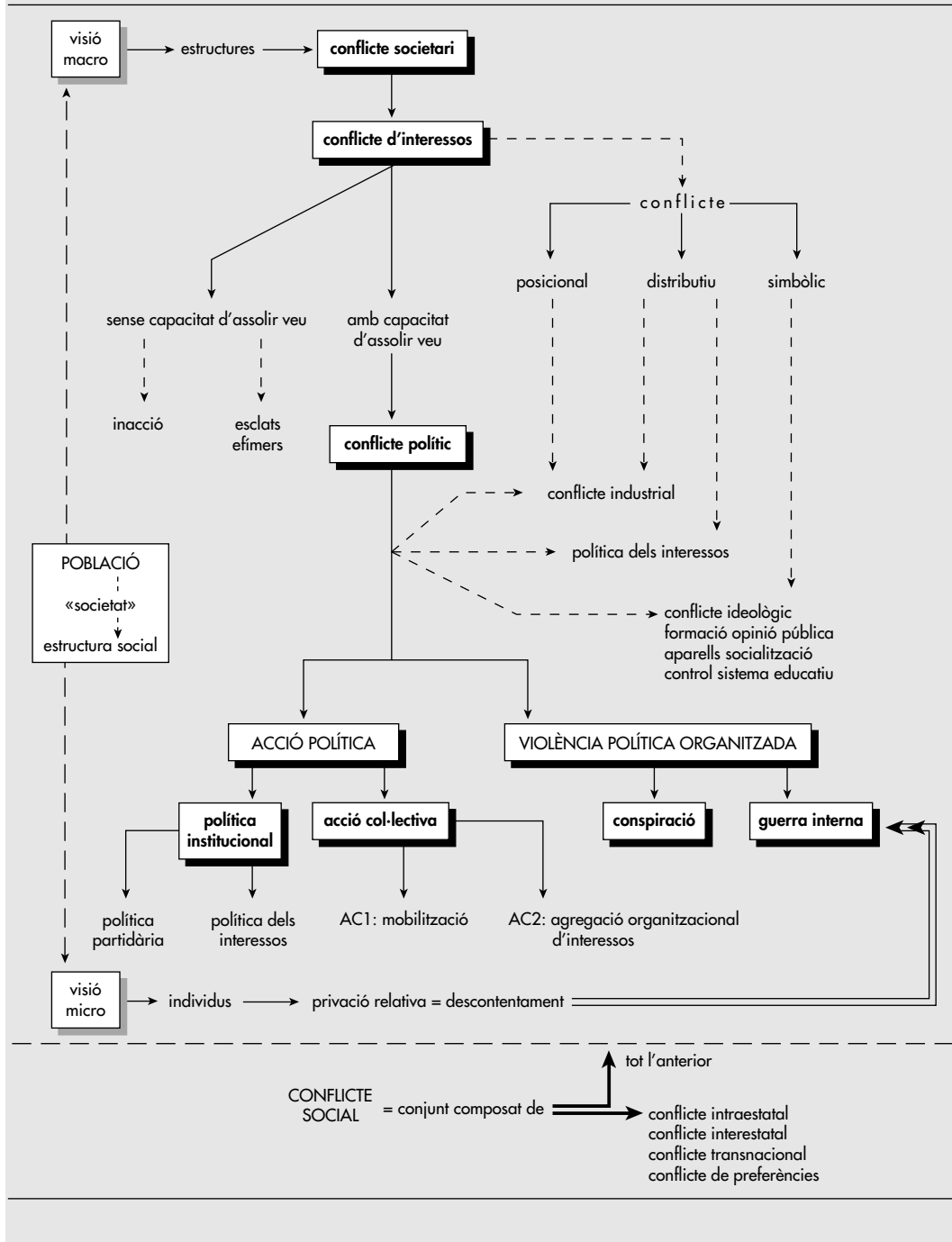
En síntesi, allò vist en les dues perspectives, macro i microsocia, permet fer una presentació de conjunt, en forma de diagrama simple, sobre el contingut del conflicte social en una societat occidental moderna (vegeu la pàgina següent).

Resta per contestar la pregunta anterior de Moore: per què homes i dones no es rebel·len més sovint? Una part de la resposta és purament empírica: les

Diagrama 6.3

El conflicte social: visió de conjunt

[Font: Salvador Aguilar.]

condicions particulars de cada situació ens han de permetre entendre quines són les condicions que tendeixen a inhibir, quan sigui el cas, la participació dels individus en el conflicte social. Un investigador recent de la qüestió, Michael Mann (1991:22), s'atreveix a fer una proposició general:

[E]xiste una respuesta sencilla a la pregunta de por qué no se rebelan las masas –problema perenne para la estratificación social–, y esa respuesta no se refiere al consenso de valores, a la fuerza ni al intercambio en el sentido habitual de esas explicaciones sociológicas convencionales. Las masas obedecen porque carecen de organización colectiva para hacer lo contrario, porque están incrustadas en organizaciones de poder colectivo y distributivo controladas por otros.

D. La relació entre conflicte i canvi socials

Podem recuperar ara la nostra pregunta inicial: és el conflicte social un «universal» origen del canvi social?

1. La primera conclusió clara és aquesta: el conflicte i el canvi s'influeixen mútuament; però les ciències socials saben molt més sobre com el canvi social genera conflictes nous que a la inversa, allò que ens interessa ara, sobre com l'impacte del conflicte desencadena transformacions socials. Ho resumeix un gran especialista en la qüestió (Tilly, 1998:27):

¿Qué impacto, si es que tiene alguno, tienen las variadas formas de acción política popular sobre el curso del cambio social a gran escala?... los especialistas en movimientos sociales, rebeliones y otras formas de conflicto social, han empleado poco esfuerzo en encontrar las consecuencias de estas acciones para la organización social existente. Estos analistas han hecho menos, incluso, para descubrir las cadenas causales precisas entre la acción colectiva y la transformación social.

Les transformacions sistèmiques substantives (canvis de tipus i reajustaments estructurals en la nostra terminologia) generen invariablement pautes novetoses de conflicte. La raó principal és que, com a conseqüència dels canvis, la distribució de recursos per grups socials queda alterada en relació amb la situació prèvia; i associada a aquesta alteració:

- a) el *locus* del poder està en procés (obert) de reubicació; i
- b) apareixen nous grups de «guanyadors» i «perdedors», una situació que queda avui clarament reflexada, per posar un exemple, pels moviments trans-

nacionals de protesta contra els efectes de la globalització (Seattle, Washington, Davos, Millau al 1999 i 2000).

L. Coser (s.d.:36) expressa aquest punt de vista així:

[E]l conflicto puede ser tanto un resultado como una fuente de cambio. Un nuevo invento, la introducción de un nuevo rasgo cultural mediante la difusión, el desarrollo de nuevos métodos de producción o distribución, y otros factores semejantes, tendrán un impacto diferencial dentro de un sistema social. Algunos estratos los considerarán perjudiciales para sus intereses materiales o ideales, en tanto que otros sentirán que, al implantarlos, se fortalece su posición. [...] El cambio, no importa cuál sea su origen, engendra tensión y conflicto.

2. L'anàlisi prèvia sobre el sentit i contingut del concepte «conflicte social» ens permet ara discriminar millor les relacions que observa amb els processos de canvi. Podem sintetitzar-les en dos conjunts de propostes:

a) La variant de conflicte que hem anomenat «guerra interna» és la que amb més probabilitat pot generar, com un dels factors desencadenants principals, canvis de tipus en una societat a través de processos de revolució social. La «conspiració» és poc probable que desencadeni ni canvis de tipus ni reajustaments estructurals, però sí, en canvi, canvis institucionals. El reajustament estructural que coneixem com «transició política» és sovint, per altra banda, el resultat de la persistent esterilitat d'un conflicte històric entre dos blocs polítics enfrontats; podríem dir que, més que el conflicte, és la inutilitat d'aquest –ateses les condicions en presència– la que contribueix a generar el canvi.

b) Pel que fa a l'acció col·lectiva habitual en les poliarquies, aquesta té més impacte sobre les condicions del conflicte polític (alterant l'estructura del poder, forçant canvis de polítiques públiques i legislació, modificant el ventall i jerarquia dels actors, reorientant l'opinió pública, generant excepcionalment un reajustament estructural) que sobre les transformacions sistèmiques i només impacta sobre aquestes en la mesura que es produeix una lliscada o deriva de l'acció cap a formes contemporànies de revolució (com ara el 1968). En general, el fenomen de l'acció col·lectiva, que considerarem en el següent epígraf, defineix uns objectius més limitats (oposició a polítiques públiques específiques, oposició a certs actors, promoció dels interessos parcials d'un grup...) que no pas els de la «conspiració» o la «guerra interna».

3. El conflicte és un factor causal del canvi macrosocial? Es una condició necessària però no suficient perquè aquest es produeixi: el conflicte acostuma a ser una precondition per al canvi disruptiu, però pot haver-hi canvis sense conflicte (intencionadament adreçat a ells: la gènesi de la societat postindustrial

n'és una mostra); conflicte sense canvis, «enquistat» (Palestina, Irlanda); i conflicte que cohesiona –enlloc de desmanegar– una societat (la política dels interessos organitzats o el neocorporativisme a les societats de l'OCDE).

6.4 L'acció col·lectiva

Per procedir, defineixo l'acció col·lectiva com aquells actes col·lectius de protesta i/o reivindicació d'interessos que porten a terme grups i organitzacions situats al si de la societat civil i als que la societat global els atorga legitimitat política malgrat, en general, només representen i cerquen satisfer interessos parcials. Des d'aquesta perspectiva, l'acció col·lectiva és un ingredient distintiu únic de les poliarquies. La reivindicació de l'acció col·lectiva com un factor causal decisiu per produir canvis macrosocials acostuma a associar-se a certs punts de vista acadèmics, que examinarem en el capítol 12, però també a la saviesa popular vinculada a la tradició d'esquerra radical (la seva forma prototípica és el «voluntarisme revolucionari», un punt de vista segons el qual allò que cal per transformar dràsticament una societat que produeix malestar és l'actuació consistent i persistent de grups d'individus determinats que utilitzen qualsevol mitjà per produir una reorientació radical de les pautes de vida). Estem davant d'un cas particular –l'acció col·lectiva intencionada– de l'argument considerat a l'epígraf anterior segons el qual el conflicte social és una font causal universal del canvi macrosocial.³⁴ En conseqüència, la resposta a la pregunta sobre la causalitat de l'acció col·lectiva està ja continguda en la conclusió de l'epígraf anterior.

Ara bé, en el present epígraf és convenient:

a) Aprofundir en la natura del fenomen de l'acció col·lectiva atès que, primer, apareix en la majoria de casos empírics considerats a la Part III i, segon, és una qüestió òbviament estratègica en un manual de les característiques –i títol– del present; i

b) Completar el quadre del conflicte dibuixat a l'epígraf previ i, en particular, el Diagrama 6.3 anterior. Es tracta d'entreveure les implicacions sociològiques del fenomen de l'acció col·lectiva i els modes d'anàlisi disponibles.

34. Molt sovint, l'argument del voluntarisme revolucionari es presenta tàcitament, no com un cas particular del conflicte, sinó com un «substitut» del conflicte: la part envaeix el tot. Que el conflicte social genera canvi vol dir, en realitat, que només quan els individus concertats i amb una intenció col·lectiva i un programa decideixen actuar es produeixen canvis sistèmics substantius. Però, deixant a banda que això no és exactament així, i per molt que un pugui simpatitzar emocionalment amb la perspectiva, de moment ja sabem que l'acció col·lectiva és només una de les formes de manifestar-se el conflicte (i la revolució només una de les formes, extrema i excepcional, de manifestar-se l'acció col·lectiva).

A. Una definició formal

No totes les accions –socials, polítiques, econòmiques– d'un col·lectiu d'individus són «acció col·lectiva». Com hem aclarit abans, l'acció col·lectiva és conceptualment una de les quatre formes de manifestar-se del conflicte social (juntament amb la «conspiració», la «guerra interna» i el conflicte inherent a la política institucional de les poliarquies). Paradoxalment, si bé les teories sobre l'acció col·lectiva (en el següent apartat) han avançat molt en el darrer mig segle, els estudiosos es resisteixen a fer explícit el contingut de la noció, malgrat aquesta es troba definida «en estat pràctic» en els millors estudis d'aquesta tradició. Les excepcions són breus definicions, com la proposada unes línies més amunt, de les quals han fet fortuna la d'Oberschall (1978:298): «la cerca o defensa essencialment intencionada i racional d'interessos col·lectius»; i la de Tilly (1978:55): «acció comuna a la cerca de fins compartits». Però vegem com podem definir més sistemàticament la noció per convertir-la en un concepte tècnic:³⁵

1. Es tracta d'una *acció de grup concertada i intencional*...

Això diferencia l'acció col·lectiva d'una mera convergència d'una pluralitat d'actors (Neveu –1996– contraposa en aquest sentit dos casos il·lustratius: la vaga de bloqueig dels camioners, que sí és acció col·lectiva, i els «vacanciers» que es precipiten en cotxe a les platges i creen una situació aparentment idèntica, però que no és acció col·lectiva).

2... *vinculada a una lògica de reivindicació*...

Això diferencia l'acció col·lectiva de la mera agregació d'individus en qual-sevol tipus de situació social, com ara les modes, per exemple, els efectes agregatoris de les quals són els propis del mercat. Aquí és absent també el component anterior: no hi ha intenció de cooperació ni acció concertada en els milions de decisions serialitzades lliures i individuals que caracteritzen el mercat. Així i tot, els fenòmens de difusió cultural –com les modes musicals– poden ser indicadors de l'emergència d'un nou moviment social i, per tant, d'acció col·lectiva.

3... *derivada, al seu torn, d'interessos col·lectius*...

Hem presentat abans (Excurs 6.4) la noció sociològica d'«interès». Podríem concloure que els interessos es poden definir com situacions desitjades que beneficien les oportunitats vitals del subjecte objectivament i que aquest percep

35. La definició que segueix s'ha beneficiat d'una sessió de debat al si del CAD (Centre d'Investigació sobre Canvi Social i Democràcia, UB). Agraïxo als col·legues i les col·legues del CAD la seva col·laboració; en especial, els comentaris escrits de Joaquim Sempere i els verbals de Tomàs Herreros.

així, identifica com a «preferències» i cerca assolir; quan la seva consecució implica una pèrdua simètrica per a un altre actor o subjecte, parlarem d'interessos en sentit fort (una variant de les preferències que es produeix en condicions de $\Sigma=0$). Ara: no totes les situacions d'aquest tipus es redueixen a preferències materials, doncs el subjecte o l'actor pot definir com a objectius col·lectius la cerca de «causes» o canvis de valor a la societat global (és el cas d'un moviment social) o la cerca d'una millor posició relativa enfront d'un altre actor (és el cas de la pugna pel control del procés de treball entre empresaris i treballadors). Distingirem en conseqüència tres tipus bàsics d'interessos col·lectius, respectivament: «materials», «simbòlics» i «posicionals».

4..i que es manifesta de dues maneres: agregant interessos (creant xarxa associativa i, en el límit, organització) i portant a terme exhibicions de força col·lectiva en forma d'actes de protesta o de pressió.

Després del treball d'Olson (1965), és obligat distingir dues variants d'acció col·lectiva: la mobilització i actes de protesta derivats de la lògica de reivindicació (vagues, revolucions, manifestacions, *okupacions* etc.); però també l'acte mateix d'associar-se sobre la base de les condicions 1-2-3, malgrat el col·lectiu resultant (que conceptualment és una institució d'acció col·lectiva) no ho tradueixi en actes de protesta.

Aquesta noció connecta el concepte d'acció col·lectiva amb un conjunt de fenòmens molt variat: manifestacions, «*sentades*», vagues, revoltes i rebel·lions, motins, *okupacions*, marxades, revolucions i contrarrevolucions polítiques, *lock-outs* (tancaments patronals)... Aquestes accions impacten amb intensitat diferencial sobre les transformacions socials; esquemàticament, així (Diagrama 6.4, a la pàgina següent).

B. Teories de l'acció col·lectiva

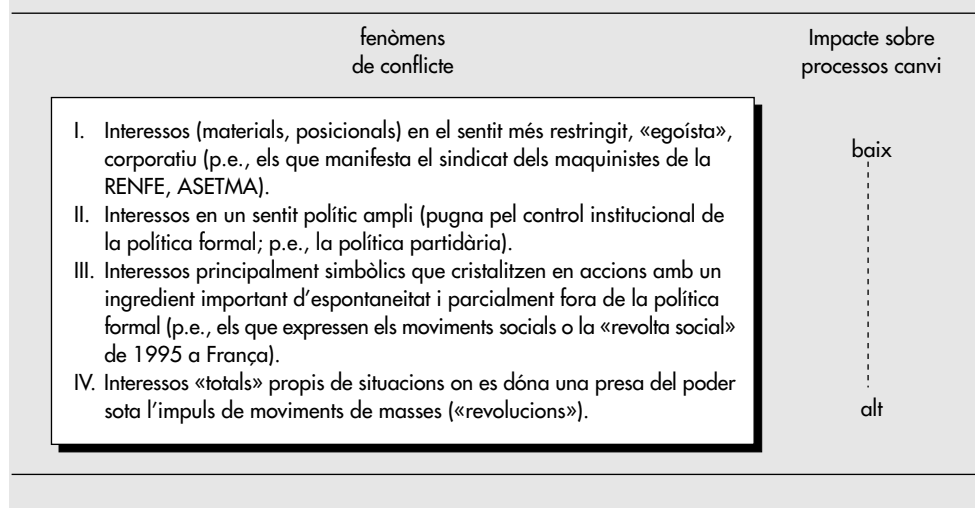
L'estudi del comportament d'individus i grups en accions col·lectives, molt variades com acabem de veure, ha produït teories diverses dins les ciències socials. Per comoditat expositiva, distingirem una fase formativa i una fase de maduresa del cos teòric rellevant. En la fase teòrica formativa la primera perspectiva dominant és la de la «conducta col·lectiva»,³⁶ una perspectiva que abarca com a fites destacades des de les aportacions psicologistes de LeBon (1895) i Freud (1921) fins les de l'estructural-funcionalista Smelser (1962) i els so-

36. El concepte, que no apareix a Le Bon, l'introdueixen el 1921 els sociòlegs de Chicago Robert Park i Ernest Burgess (1970:capítol 11) (vegeu Turner i Killian, 1972:4).

Diagrama 6.4

Relació conflicte – canvi social

[Font: S. Aguilar.]

ciòlegs contemporanis Turner i Killian (1972). Allò que comparteixen tots aquests estudiosos és la idea que «la massa» és un subjecte amb entitat pròpia i que, per expressar-ho en paraules de Turner i Killian (1972:3), està formada per «individus perfectament normals que reaccionen davant d'un cert tipus d'influència mentre es troben en la situació de massa»: la implicació és que la conducta de massa és un comportament que emergeix quan «les convencions habituals deixen de guiar les activitats humanes», un comportament patològic. Una segona branca dominant es desenvolupa en la fase formativa, la dels «teòrics dels grups», els politòlegs Bentley i Truman, que adrecen la seva anàlisi preferentment cap a, no la «conducta col·lectiva» *per se*, sinó l'acció dels grups d'interessos organitzats que han emergit durant el desenvolupament de la societat industrial capitalista. La seva hipòtesi central és que hi ha una analogia bàsica entre allò que motiva l'individu a cercar la satisfacció dels seus interessos particulars i allò que motiva una agregació d'individus, un grup, a coordinar-se per efectuar accions que facin avançar els interessos col·lectius.

Però en paral·lel a aquest desenvolupament de la fase formativa, com dèiem, són les mateixes societats occidentals les que travessen una formidable alteració de la seva estructura institucional: les societats es corporativitzen, una manera d'assenyalar que la societat moderna, i sobre tot contemporània, esdevé abrumadorament una societat d'associacions i d'organitzacions formals que cerquen objectius (i interessos) específics. I aquest desenvolupament induïx un canvi de paradigma teòric i marca la superació de la fase formativa. L'estu-

di dels fenòmens de protesta i d'acció motivada per interessos té una llarga història, però la tradició particular basada en la noció d'«acció col·lectiva», en canvi, apareix en aquest context i és recent. L'aparició del text d'Olson (1965), *La lògica de l'acció col·lectiva*, és un punt d'arrencada explícit (ja en el títol de l'estudi, malgrat es pot argumentar que l'estudi «té poc a dir més enllà del nivell de motivació i agregació individuals»),³⁷ no obstant la noció –poc formalitzada, però– ja estava en circulació abans (es troba ja, per exemple, en l'article clàssic de Blumer, de 1951, sobre moviments socials, però també, molt abans, en el text citat de Park i Burgess, 1970:382).

Aquesta tradició ha prosperat molt en la segona meitat del segle XX, fins ara mateix; fins al punt que avui podem dir que comprenem bastant bé els punts nodals dels fenòmens de protesta i que disposem d'una remarcable bateria d'estudis empírics dins d'aquesta tradició. Olson, un economista de formació, l'introdueix en aquesta disciplina i el seu text és un revulsiu analític també en la ciència política i la sociologia. Les teories contemporànies del que hem anomenat «fase madura» es defineixen durant aquest període i s'exposen sintèticament a l'Excurs 6.7 que segueix. Comparteixen dos punts de vista que els allunyen de la fase formativa. Primer, l'activitat política dels individus manifestada en accions col·lectives més o menys agressives, lluny de constituir patologies, forma part integral de la seva existència «normal» (i és, com afegeix Tilly –1969:4, vegeu nota anterior–, plenament congruent amb la natura dels processos polítics característics dels països occidentals). Segona, l'acció individual i l'acció col·lectiva, lluny de presentar poderoses continuïtats internes, responen a lògiques molt diferents, una afirmació que s'ha d'extendre també a la dicotomia acció col·lectiva formal-informal.³⁸

Excurs 6.7 • Notícia de les teories contemporànies sobre l'acció col·lectiva

[Font: selecció editada de David Knoke, 1990, i Salvador Aguilar, 1994.]

1. Model de la tria racional

Els models de tria racional, o d'utilitat subjectiva esperada, s'inicien dins l'economia neoclàssica (Stigler), es desenvolupen dins la teoria estadística de la decisió, entren dins la ciència política (Harsanyi) i, finalment, dins la sociologia de la

37. A Doug McAdam, Sidney Tarrow i Charles Tilly (1997:147).

38. Dit d'una altra manera: l'acció d'un individu que cerca satisfer els seus interessos particulars, la d'un sindicat que defensa per mitjà de l'organització els interessos d'una determinada base social, i la d'una acció col·lectiva de masses (com la de França pel desembre de 1995) que pressiona per una transformació d'uns determinats valors socials no són intel·ligibles des d'una única lògica d'acció col·lectiva. Les lògiques d'acció col·lectiva són plurals.

mà de les teories de l'intercanvi d'Homans i Blau. Es tracta en general d'intents d'explicar les decisions individuals sobre la base d'una funció d'utilitat que imposa un ordre lògic entre les alternatives de què disposa un actor racional, de manera que aquest tendeix sistemàticament a seleccionar l'alternativa d'acció que representa la utilitat esperada més elevada.³⁹ En el terreny de l'estudi de l'acció social, aquesta perspectiva implica percebre la vida en societat com una xarxa de transaccions o negociacions socials permanents. Els pressupòsits implícits al model són, primer, que l'actor posseeix una informació completa pel que fa a les alternatives i les corresponents implicacions (cost i benefici); segon, que l'actor es troba davant parells d'alternatives-resultats de l'acció perfectament definits i inequívocs, una situació típicament característica del mercat (on ni compradors ni venedors poden alterar els preus mitjançant les seves accions individuals; i on un comprador racional, ateses les seves preferències entre béns alternatius i una quantitat fixada de recursos disponibles, pot fàcilment calcular la manera de maximitzar la utilitat de les seves compres).

La majoria de les situacions de la vida real, i en particular els resultats que cerquen les institucions d'acció col·lectiva (que acostumen a implicar les polítiques públiques i han de fer front a l'acció d'altres institucions que cerquen objectius conflictius amb els propis), són lluny del model de les transaccions de mercat. La tria racional en condicions d'incertesa pressuposa que, ateses unes alternatives incertes (com ara, decidir per qui votar en unes eleccions generals) i una efectivitat organitzacional *a priori* incerta (com ara el fracàs d'una campanya d'una organització empresarial per obtenir legislació favorable), l'actor racional ha de decidir si contribueix a l'acció organitzada o bé si ho fa en activitats alternatives.

2. Model dels béns públics

L'influent treball de Mancur Olson (1965) sobre la «lògica de l'acció col·lectiva» aplicà els models de tria racional al cas, molt freqüent entre certes institucions d'acció col·lectiva en condicions contemporànies, de situacions on l'actor individual ha de decidir si contribueix o no a l'acció organitzada per produir un bé públic, és a dir, un bé que perquè arribi a un grup específic –els associats a l'organització– ha d'estar disponible també per a tothom. Un cas típic d'aquesta situació és, per exemple, la negociació col·lectiva: un sindicat pot intervenir-hi per aconseguir resultats –en termes de salaris i condicions de treball, posem per cas– favorables als seus afiliats; però si té èxit, aquests resultats de l'acció arriben per igual als afiliats i als no afiliats (tots els treballadors coberts pel conveni).

39. L'economista Gary Becker (1976:5), del departament de sociologia de la Universitat de Chicago, assenyala que l'explicació econòmica (neoclàssica) de la conducta individual, fonamentada en «els supòsits combinats de conducta maximitzadora, equilibri de mercat i preferències estables», pot aplicar-se a tota activitat humana, de la fecunditat al crim.

L'enfocament d'Olson es troba també influït per la distinció que fa Weber entre «grup associatiu» i «grup comunitari».⁴⁰ Una idea acceptada socialment és que els individus amb interessos comuns tendeixen a defensar aquests com a grup de manera idèntica o similar a com els individus que actuen aïllats tendeixen a actuar en defensa d'interessos personals. Com ja s'ha mencionat, les teories tradicionals sobre l'acció col·lectiva de grup (Bentley, Truman) tendiren a considerar que el primer postulat deriva lògicament del segon, i que ambdós constitueixen una forma racional de comportament. Olson, contràriament, mostra que aquesta vinculació de postulats és falsa i que, ben al contrari, la lògica de l'acció col·lectiva formal i de grup és clarament divergent de la individual i també de l'acció col·lectiva informal. La funció fonamental de les grans organitzacions formals modernes (com ara una confederació sindical o una confederació patronal) és la provisió de béns públics,⁴¹ és a dir, prestacions beneficioses de tipus col·lectiu (serveis, majorment). Atès que perquè arribin al grup destinatari han de ser accessibles a tothom, els membres potencials d'una organització que produeix béns públics tendeixen a observar una mena d'absentisme de participació en els costos de l'acció perquè, facin el que facin, poden gaudir en qualsevol cas dels beneficis que aquella produeix. D'ací el *free riding* observable en moltes grans organitzacions. La idea-força d'Olson, en síntesi, és que si els membres individuals d'un grup suficientment gran cerquen racionalment maximitzar la seva situació personal no actuaran per defensar els objectius col·lectius, a menys que existeixi (a) un mecanisme de coerció que els forci a fer-ho (l'afiliació imperativa, per exemple), o (b) un incentiu independent dels objectius (béns públics), que l'organització pot oferir als membres del grup condicionat a la seva contribució als costos de l'acció col·lectiva (els serveis jurídics que ofereix un sindicat als afiliats, per exemple). L'un i l'altre configuren dues dos cares dels «incentius selectius» que, seguint Olson, qualsevol gran organització productora de béns públics ha d'utilitzar per induir la contribució individual als costos de l'acció col·lectiva mitjançant mecanismes diferents a la utilitat dels béns públics mateixos. O bé sancions negatives, que transformen la dimensió no exclusiva dels béns públics: la coerció; o bé induccions positives que actuen sobre el càlcul de l'actor racional elevant el component de benefici individual del bé públic relativament a altres accions alternatives. La conclusió d'Olson és doncs que l'esforç d'una gran organització per proveir béns públics queda reduït a un «subproducte» d'un altre tipus, que és el que permet que els membres individuals continuïn racionalment cercant béns privats:

«Els "lobbies" dels grans grups econòmics són els subproductes d'organitzacions que tenen la capacitat de "mobilitzar" un grup latent mitjançant "incentius selectius".

40. El redactat d'aquest paràgraf procedeix en part de l'entrada «acció col·lectiva» de la Gran Enciclopedia Larousse, escrita per S. Aguilar i M.T. Bretones (1993).

41. Definit per Samuelson (1954:387) així: Són béns dels que la gent «gaudeix en comú, en el sentit que el consum que fa cada individu d'aquest bé no comporta substracció de cap tipus del consum del mateix bé per part de qualsevol altre individu».

Les úniques organitzacions que disposen d'"incentius selectius" són aquelles que (1) tenen l'autoritat i la capacitat de ser coercitives, o (2) disposen d'una font d'induccions positives que poden oferir als individus d'un grup latent. [...] El *lobby* és aleshores un subproducte de qualsevol funció que realitza aquesta organització que la posa en condicions de mantenir captiva l'afiliació». (Olson, 1982:132-133)

La conclusió d'Olson es basa en dos principis inherents al model de l'actor racional. Primer, el «principi de l'efecte imperceptible». La quota d'un bé públic que finalment rep el membre individual d'una gran organització és tan petita que la quantitat de recursos amb què contribuirà si es racional serà també minúscula (racionalment, els beneficis han d'excedir els costos); d'altra banda, de forma corresponent, la probabilitat que la contribució individual d'un membre afecti la provisió d'un bé públic en una gran organització és pràcticament nul·la. Segon, el principi del *free rider*: atès que els actors racionals tracten sempre de prendre decisions que maximitzin els seus guanys, la millor decisió –en les condicions esmentades– és no contribuir a l'obtenció d'un bé públic. Des de les dues perspectives, la decisió racional condueix un individu a no contribuir a l'acció col·lectiva impulsada per l'organització a la qual pertany.

Des de la seva aparició, la teoria olsoniana ha estat subjecte a moltes qualificacions i tests empírics. La conclusió no és uniforme però tendeix a assenyalar que la seva teoria, a més d'un dels estudis emblemàtics de la ciència social moderna, quan és aplicada dintre de les estipulacions que conté (grans organitzacions formals, orientades a representar interessos, que produeixen béns públics), és fonamentalment encertada pel que fa a les «associacions econòmiques» (sindicats, patronals, etc.). Comparteix algun problema amb la tradició més àmplia, com sintetitza Knoke (1990:37) en avaluar la literatura especialitzada que revisa els models de tria racional:

«Considerats conjuntament, aquests estudis qüestionen la credibilitat dels processos de decisió racional en tant que explicació completa de l'acció col·lectiva. Els resultats assenyalen una relació complexa entre béns públics i béns privats com incentius que ofereixen les organitzacions, així com l'existència de motivacions heterogènies entre els membres que responen contribuint a l'acció col·lectiva. L'actor egocèntric pur que opera segons expectatives subjectives d'utilitat esperada que pretén maximitzar, no ho passa bé al món real. Objectius relatius a normes d'equitat, vinculacions interpersonals i influència política són significatius en les decisions de molts participants».

3. Model de la conformitat normativa

La teoria sociològica ha demarcat terrenys, des dels clàssics, subratllant la importància de la norma en tota activitat humana social: «*La conducta humana es básicamente normativa*» (Giner, 1993:55). Pel que fa a l'acció col·lectiva, si els models de tria racional es situen en el terreny de la teoria econòmica neoclàssica, la sociologia ha donat lloc –en la seva vessant funcionalista– al model de la conformitat normativa; una orientació que comparteix amb estudiosos de l'acció col·lectiva d'altres tradicions (notablement Fred Hirsch, 1976).

Una norma es pot definir com una regla, un estàndard o pauta per a l'acció o, més àmpliament, com una guia prescrita per a la conducta o l'acció que, en general, és observada pels membres d'una societat. La consideració tan central de les normes en la sociologia procedeix del fet que, si són absents, no hi ha societat: aquesta es constitueix en la mesura que els membres d'una agregació natural d'individus decideixen que l'acció cooperativa i la coordinació d'activitats és la millor resposta adaptativa al medi; i, com ja s'ha mencionat (Diagrama 4.2), les normes –juntament amb altres processos socials com ara el mercat o l'autoritat– constitueixen un mecanisme central per a la coordinació social de les activitats humanes. La hipòtesi de què les normes de grup indueixen conformitat en les conductes individuals és comuna a la majoria de la teoria sociològica, però és absolutament central a la teoria de rols (Merton, 1968) i, en particular, a la teoria de l'acció de Parsons. L'actor racional dels models anteriors deixa pas aquí a l'actor normatiu. Segons aquesta orientació, en síntesi, l'acció es dona dins un marc de regulació normativa que, en part determina els fins cercats, i en part estableix restriccions pel que fa als medis que pot utilitzar un actor per cercar els fins.⁴² De cara a l'acció col·lectiva el model implica que, fins i tot si la utilitat probable d'una acció és alta, aquesta pot no produir-se si les restriccions normatives ho impedeixen. En contrast amb la tradició utilitària que impregna els models anteriors, la teoria de l'acció social concep la conducta com guiada primordialment –però no únicament– per normes.

4. Model dels vincles afectius

Un dels clàssics de la sociologia política, Harold Lasswell (1968:184-185), va reivindicar fa anys la centralitat de la implicació emocional (els processos d'identificació) per explicar la cohesió política en grups organitzats:

«La política és la transició entre un consens inqüestionat i el següent. Comença amb un conflicte i dona com a resultat una solució. Però la solució no és la solució "racionalment millor", sinó la que és emocionalment satisfactòria. Les fases racional i dialèctica de la política són subsidiàries del procés de redefinir un consens emocional. [...] Els actes polítics són actes mancomunats: depenen de vincles emocionals. Ara: la gent que actua plegada, es vincula emocionalment de forma plegada. Aquest procés d'esdevenir emocionalment vinculat no depèn de cap procés conscient.»

La importància d'aquest procés d'identificació per l'acció col·lectiva és evident. Com explica Knoke (1990:42):

- La resposta positiva del membre individual a l'acció col·lectiva és, en part, un procés d'identificació: «el rol afiliatiu és internalitzat juntament amb els vincles afectius específics tant amb altres afiliats com amb la representació simbòlica del grup com un tot. El sentit d'"unitat" resultant entre persona i grup enforteix els motius de l'afiliat per contribuir amb recursos personals a l'organització».

42. Un criteri que Parsons completà amb el concepte, de ressonàncies durkheimianes, d'«obligació moral» (d'acatament dels valors compartits).

- Les institucions d'acció col·lectiva poden estimular el procés d'identificació mitjançant mecanismes com la interacció cara a cara en activitats socials dins el grup o altres mecanismes de solidaritat. Si una organització estableix xarxes internes de vinculació emocional eleva la propensitat dels membres del grup a respondre favorablement a les invitacions a contribuir a l'acció col·lectiva. En particular, en contextos desfavorables o amenaçadors per a l'organització, la cohesió del grup es preserva millor, sovint, mitjançant compromisos afectius derivats de vincles emocionals que pel càlcul racional o la conformitat normativa.

Si abans hem parlat de models que defineixen un actor racional o un actor normatiu, dins la ciència social contemporània apareix també l'actor identitari, que es mou motivat per vincles afectius (solidaritat amb un grup, sentit de grup, conviccions morals, sentit de comunitat, identificació altruista, etc.). Una perspectiva d'anàlisi de l'acció col·lectiva molt vinculada a l'estudi dels moviments socials i l'acció col·lectiva de masses (el registre contemporani d'estudi de l'antiga «conducta col·lectiva»). Com resumeix Tarrow (1997:44-45,54):

«Olson había generalizado a partir de una categoría aún más limitada [que els grups d'interès], las asociaciones económicas. En este terreno, su versión de los problemas de la acción colectiva es claramente válida [...] Pero, teóricamente, ninguno de estos criterios es aplicable a los movimientos sociales. Primero, porque el motivo de la afiliación de un individuo no tiene por qué ser la utilidad marginal, ni siquiera cuando el concepto se amplía hasta más allá de su significado económico. (Hay quien ha argüido que los incentivos no materiales pueden acomodarse a la teoría de Olson. Pero, como señalan Fireman y Gansson, ampliar el concepto de incentivos selectivos para incluir la satisfacción moral reduce el concepto a una tautología.) Las investigaciones han determinado que la gente se afilia a los movimientos por un amplio espectro de razones: desde el deseo de obtener ventajas personales, a la solidaridad de grupo, el compromiso por principios con una causa o el deseo de formar parte de un colectivo. Esta heterogeneidad en las motivaciones hace que el problema de la coordinación resulte mucho más dificultoso para un movimiento social que para un grupo de interés, pero también posibilita que los movimientos exploten recursos no exclusivamente pecuniarios para implicar a la gente en la acción colectiva. [...] ¿cómo se difunde, coordina y mantiene la acción colectiva una vez que aparecen las oportunidades? La respuesta comienza por lo social: aunque quienes deciden participar o no en una acción colectiva son los individuos, ésta casi siempre es activada y mantenida por sus grupos de contacto directo, sus redes sociales y sus instituciones».

5. El model de les dues lògiques

Els models descrits fins aquí posen en relleu la diversitat d'enfocaments disponibles a les ciències socials per abordar l'estudi de l'acció col·lectiva. L'impacte de l'obra d'Olson sobre aquesta àrea d'estudi ha estat formidable, produint-hi una sana reorientació analítica que l'ha allunyat definitivament dels limitats paradigmes de la fase formativa que ja hem descrit. Part de l'impacte, però, des de la perspectiva dels temes centrals de la sociologia (i especialment, de la sociologia del conflicte), presenta algunes deficiències. Una, la insistència en adoptar una *perspectiva interna* a l'acció (la indagació es *centra en l'individu* i no en el grup) sembla que indueix l'escassa consideració analítica de certes variables «exter-

nes» típicament sociològiques, com ara els grups, les organitzacions, els interessos compartits, la formació dels interessos, les oportunitats i constriccions que el sistema polític estableix per a l'acció col·lectiva... Una part de l'anàlisi postolsoniana de l'acció sembla no interessar-se pel poder.⁴³ Una segona deficiència consisteix en què, per a no pocs estudiosos, «acció col·lectiva» vol dir com resoldre els problemes de cooperació dins un grup atesa la diversitat d'interessos individuals: el «problema de l'acció col·lectiva» equival al «problema del *free-riding*». En paraules d'Elster (1990:131): «*Los problemas de acción colectiva surgen porque es difícil hacer que la gente coopere para su beneficio mutuo. "Resolver" el problema es lograr la cooperación mutuamente benéfica*». Aquesta orientació de l'interrogació científica és legítima però també limitada, i incorpora una tendència a la microenginyeria social que col·loca el centre d'atenció de l'observador de l'acció col·lectiva en «com fer-ho» per aconseguir que els membres individuals participin en els costos de l'acció de grup.

Una adaptació específicament sociològica als avenços induïts per Olson i superadora de les deficiències esmentades sorgeix en els darrers trenta anys d'un conjunt de treballs que, sense mantenir una orientació homogènia o unificada, configuren una veritable *sociologia de l'acció col·lectiva*. Els treballs de Tilly (1978), Offe (1980, 1985), Lange (1977, 1982) i Schmitter i Streeck (1981), entre d'altres, sorgeixen de tradicions intel·lectuals molt variades i els enfocaments respectius tenen no poques divergències de focus. De cara al que aquí ens interessa, però, aporten una orientació que els separa amb claredat dels anteriors paradigmes de l'acció col·lectiva, sintetitzable en aquestes proposicions:

a) No és legítim plantejar-se l'estudi d'una o diverses formes d'acció col·lectiva sense una comprensió teòrica prèvia, o almenys paral·lela, de la lògica d'acció col·lectiva de les institucions que la vertebrèn: els individus que participen en una acció col·lectiva ho fan –gairebé universalment– dins de contextos organitzacionals que defineixen lògiques col·lectives que es superposen o superimposen a les lògiques individuals.⁴⁴

b) L'acció col·lectiva està directament emparentada amb el poder i les relacions de poder.

c) La unitat d'anàlisi és més el grup que l'individu, i la perspectiva d'anàlisi ha de ser tant «interna» com «externa».

d) Les institucions d'acció col·lectiva són sistemes d'activitat d'orientació instrumental: són pautes d'interacció organitzades per a la consecució eficient d'un fi.

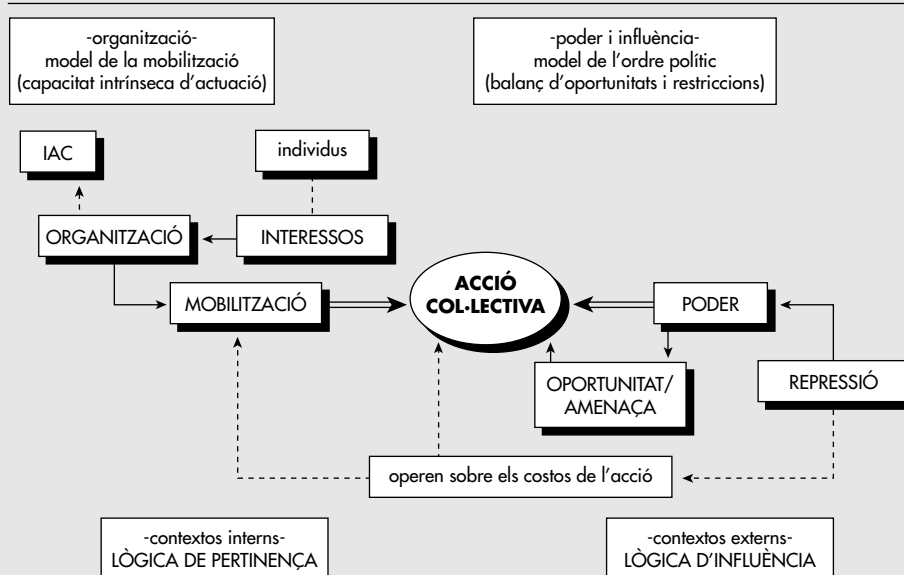
43. Però un exemple paradigmàtic d'aquest estat de coses és l'obra central d'Olson mateixa, una obra reconeguda com contribució cabdal de la ciència social contemporània a l'estudi de l'acció col·lectiva que, no obstant, per citar dues instàncies aparatosament evidents de les limitacions a les que ens referim, no concep la interacció entre les institucions d'acció col·lectiva com una relació de poder i assigna a tots els «grups organitzats» (sindicats, patronals, col·legis professionals, etc.) una capacitat de mobilització equivalent. Aquesta obra aclareix molt, però també confon molt.

44. La postura és, en aquest sentit, «institucional». Considerem al respecte l'encertada reflexió dels institucionalistes Berger i Piore (1980:3-4): «en els models de racionalitat de mercat i modernització, les ca-

Aquesta perspectiva implica que les organitzacions d'acció col·lectiva operen a partir de dues lògiques «a la vegada contradictòries, complementàries i convergents» (Crozier, 1977:230): una lògica sistèmica cap a l'interior, i una lògica estratègica cap a l'exterior. La primera explica l'acumulació de recursos col·lectius (fonamentalment organitzacionals: mantenir i mobilitzar un col·lectiu participant); la segona, la utilització d'aquests recursos de manera instrumental per assolir els fins en contextos externs al grup (una lògica d'intercanvi amb actors externs). Aquesta perspectiva la il·lustrem amb el model de Tilly (1978:cap. 4, p. 98-99, elaboració de S. Aguilar) que explica el desencadenament d'accions col·lectives com a resultat de l'operació de les dues lògiques:

Diagrama 6.5

Les dues lògiques de l'acció col·lectiva

El diagrama posa en relleu que la millor manera –i més completa– d'analitzar empíricament el «sistema d'activitat» que genera l'acció d'una institució d'acció col·lectiva (IAC) és considerar aquest, no des de la perspectiva de les motivacions individuals dels participants, o no solament, sinó com un procés social de mobilització de recursos/aplicació de recursos (o, respectivament, lògica de pertinència/lògica d'influència).

racterístiques dels individus, d'una banda, i les seves tries i decisions, d'una altra, determinen on seran ubicats dins les estructures socials de les societats modernes. En contrast amb això, el que hem trobat és que, partint del pressupòsit d'agrupacions que es troben institucionalment definides, hem pogut analitzar la conducta individual com una resposta a les regles i incentius que es desenvolupen en els diferents segments d'una societat. Les institucions ofereixen gratificacions i imposen límits a les accions dels individus. Aquestes, al seu torn, operen per tal de promoure determinades conductes i excloure'n d'altres. El resultat és que les tries, actituds i comportaments dels individus varien al llarg dels segments que formen la societat. [...] Aquesta perspectiva suggereix que les exigències i restriccions que imposen institucions específiques no són,